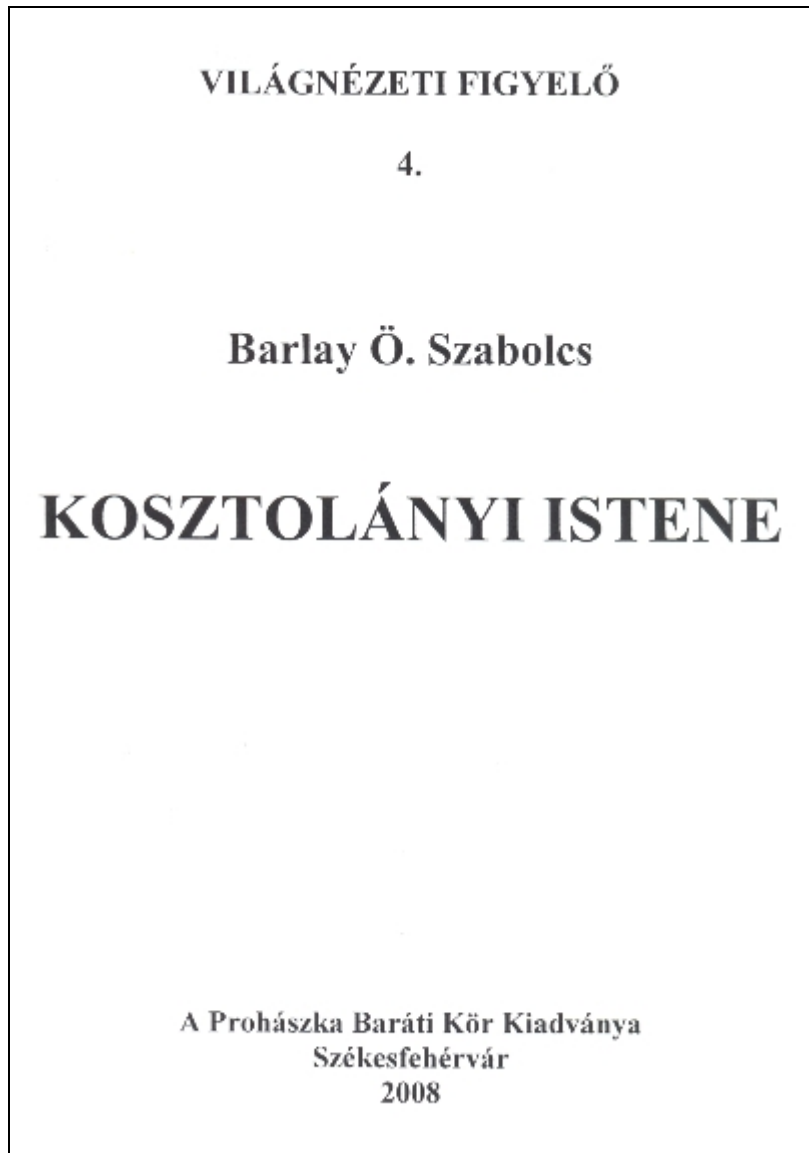

Barlay Ö. Szabolcs Kosztolányi Istene

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Barlay Ö. Szabolcs
Kosztolányi Istene

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2008-ban jelent meg a Prohászka Baráti Kör kiadványaként, Székesfehérvárott, az ISBN 978-963-87680-1-4 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerző engedélyével készült. A könyvet lekipásztorni célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	5
I. Kosztolányi neveltetésének keresztény magyar gyökerei	6
II. „A megrepedt gyémánpohár”	8
III. „Mors s Amor hallgatag fogott kezét”	14
„Cherchez la femme”	14
„Hiszek hitetlenül”. A katolikum szépsége: „páratlan, tündöklő vallás”	16
IV. A halál árnyékában a gyónásig	21
„aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is”	21
A csillagok „misztikája”	22
„Rákom van!”	24
Halottak	25
A vad kovács	25
Februári óda	26
Száz sor a testi szenvedésről	26
Könyörgés az ittmaradókhoz	26
Halotti beszéd	27
V. Hajnali részegség	28
Függelék	31
A hűgomat a bánat eljegyezte	32
A bal lator	33
Költő a huszadik században	34
Arcom a tükörben	35
Ami itt maradt	36
Takarodó	37
Gyűlölöm magamat	38
Akarsz-e játszani	39
Ilona	40
Boldog, szomorú dal	41
Ordítás az erdőben	42
Köd előttem, köd utánam	43
A csillagokhoz	44
Diákkoromban, vékony kis legényke	45
Fohász csillagtalan éjjel	46
Én mindig temetek	47
Halottak	48
A vad kovács	49
Februári óda	50
Száz sor a testi szenvedésről	51
Könyörgés az ittmaradókhoz	52
Halotti beszéd	53
Hajnali részegség	54

A Függlék versei betűrendben

A bal lator	33
A csillagokhoz	44
A húgomat a bánat eljegyezte	32
A vad kovács	49
Akarsz-e játszani	39
Ami itt maradt	36
Arcom a tükörben	35
Boldog, szomorú dal	41
Diákkoromban, vékony kis legényke	45
Én mindig temetek	47
Februári óda	50
Fohász csillagtalan éjjel	46
Gyűlölöm magamat	38
Hajnali részegség	54
Halottak	48
Halotti beszéd	53
Ilona	40
Köd előttem, köd utánam	43
Költő a huszadik században	34
Könyörgés az ittmaradókhoz	52
Ordítás az erdőben	42
Száz sor a testi szenvedésről	51
Takarodó	37

Bevezetés

Vajon mi az oka, hogy ezen tanulmányok mindegyikének címében egyedül az „Isten” szerepel?

Jogos a kérdés, mert a szereplők nem egy vallás teológusai, hanem költők, írók. A magyarázat abban keresendő, hogy ők is *emberek*. Embernek lenni ugyanis eleve annyit jelent, hogy *lényegénél fogva* animal rationale, szellemi lény, és mint ilyen, valamilyen szinten relációban van az Istennel. A „lényegénél fogva” kifejezés azt jelenti, hogy ez nem lehet másként. Ez az ember ontológiai jegye, jellege. Mondhatnám így is: „bélyege”, vagyis erre rendeltetett. Nem tehet mást! Mint ahogy a föld vonzási körében lévő tárgy sem tehet mást, mint zuhan a földre a gravitáció törvénye miatt.

Éppen ezért logikus, hogy számomra valakinek Istenhez fűződő kapcsolatrendszer, viszonyulása, ennek részleteiben és egészében történő vizsgálata, elsődleges és meghatározó téma. Leegyszerűsítve a kérdést, mondhatnám így is: mindenkinél – magamnál is – először arra keresek választ, hogy milyen a viszonya Istenhez. „*Mondd meg, milyen a viszonyod Istenhez, és én rövid időn belül feltárom előtted, hogy ki vagy*”.

Lehet, hogy ez sokaknak hihetetlen és nevetségesnek tűnik, de a csillagászoknak nem. Ők sem izoláltan vizsgálják az égitesteket, csillagokat, üstökösöket, saját bolygónkat, hanem először arra keresnek választ, hogy mi a viszonya a Naphoz, milyen távolságra van tőle. És néhány alapvető kérdés tisztázása után minden egyéb tulajdonságát ebből ki tudják számítani.

Az ateista irodalomtörténet eleve halálra ítélte önmagát, mert a Földet a Naptól elszakítva, tőle függetlenül akarta vizsgálni és elfogadtatni velünk saját földünkéről és rajta saját énünkről alkotott álgazságait. Tagadván az okság elvét, azt akarta elhítenni, mintha egyikünknek sem lenne apja-anyja, hanem lombikban jöttünk a világra. A teremtő Isten tagadásával olyat tett, mint amikor valakivel azt akarnák elhítenni, hogy nincs semmi köze apjához-anyjához.

Úgy gondolom, hogy az én módszerem tényekkel igazolható, hiszen kiindulópontom épp a származás és annak tagadhatatlan következményei a génbiológiától kezdve a pszichoanalízisig. Mindezt természetesen szimbolikusan kell – analógiaként – érteni.

És éppen azért, mert az ember – legyen az földműves vagy zseniális művész – léténél fogva sorsában szükségképpen Istentől függő lény, ezért az egyes embernek, jelen esetben *Kosztolányi Dezső* magyar írónak, költőnek, személyiségének megismerése, világnézeti orientáltsága, fajsúlyának lemérése olyan alapvető bázis, mely elbír minden egyéb kutatást és megállapítást.

Ha ugyanis valakinek az Istenhez fűződő viszonyát, annak alakulását, kapcsolatrendszerét ismerem, akkor van mihez mérnem a negatív fordulatokat, az illető lázadásait, egyéni tragédiáit és a társadalomra gyakorolt hatását.

Az eddig elmondottak természetesen nem változtatnak azon a tényen, hogy az Istenhez való viszonyulás reális és de facto elfogadása vagy megtagadása, kinek-kinek egyéni döntésén alapul. De azért bizonyára igaz marad a tétel, hogy attól még Földünk a Nap körül forog, ha valaki ezt netán még Galilei után is tagadni akarja.

I. Kosztolányi neveltetésének keresztény magyar gyökerei

A kezdés egyértelmű és világos. Kosztolányi Dezső olyan keresztény magyar légkörben nevelkedett, hogy az egy életre meghatározta sorsát. A kiegyezés után létrejött középosztály elhivatottsága, keresztény és patrióta elkötelezettsége olyan fundamentumot adott a később nagy nevű írónak, hogy az elbírt minden terhelést. A nagy kilengések ellenére a föld alatt szerteágazó gyökérszövet nem engedte, hogy a törzset kicsavarja, földhöz vágja a vihar.

Szülei példás családi életet éltek. Az egész család templomba járt, gyakorolta hitét. Édesapja Szabadkán annak a katolikus gimnáziumnak volt igazgatója, ahol nyolc évig kiváló tanárok nevelték és tanították. Műveltsége a szó eredeti értelmében katolikus, vagyis egyetemes volt. A görög-latin antikvitásba beoltott modern tudományosság iránti nyitottság épp úgy jellemezte ezt az örökséget, mint a katolikus hit s erkölcs ismeretét és gyakorlását, valamint az égő, lobogó hazaszeretetet.

Nem az én „felülnézetem” megállapítása ez, Kosztolányi gimnazista kori naplójegyzetei pontosan körülírják a fent elmondottak kereteit és tartalmának mélységeit. Ebből a szempontból érdemes beleolvasunk 15 éves korában írt naplójába.

*„Napló az Úrnak 1900-i évére.
Tehát Isten segítségével fel!”*

Nov. 30. Holdtölte. Rettenetes álma volt megint. Azt álmodta, hogy meghalt. Amikor reggel felébredt, imádkozni kezdett. *„S ekkor feleszméltem, mekkora a Te hatalmad Isten! A veszélyben mutatod meg magad, ott látlak nagynak! Dicsőség az Úrnak mindörökké”.*

Dec. 12. *„Most meg arra gondolok, hogy közelebb állok a halálhoz. Nem tudom, mi az ember célja”.*

Dec. 20. *„Közeledik a Karácsony ... Jó Istenem, adj nekem is békét, nyugalmat: újítsd fel bennem a hit nem pazar fényű, de szelíd nyájassággal lobogó kis lámpáját, gyújtsd fel bennem a szeretet tüzét”.*

1901. jan. 1. *„Isten nevében! Igen, a te nevedben kezdem az évet, végtelen alkotóm, Istenem, a te segítségedért esedzem ezen új év küszöbén, mert ki tudna nélküled élni, s ki tudna ellened küzdeni, te vagy az erő, a hatalom, a végtelenség, én por, semmi vagyok, egy lehelet, egy láng, egy időig élő kicsiség.... Nem, nem nézek a jövő vakító szemébe, téged követlek csak. Uram, légy te világító csillagom, mint a négy pásztornak, s vezess el a boldogság honába, s adj ó, szép csillag, hazámnak, Magyarországomnak boldogságot, nagyságot, szabadságot....”*

Jan. 8. *„Osztályomban hány nehézfejú. És ezek is emberek, éppennygy Isten képére teremve, mint én.... Ne zúgolódj tehát, tehetetlen, büszke szív az Isten ellen, borulj le eléje. S adj hálát, hogy ily gazdagon megajándékozott. Áldott légy, Uram!”*

Jan. 14. *„Apám megölelte az öreg Barnabás bácsit.... S nekem oly jól esett látni. Látni, hogy nincs az emberek közt különbség... és a boldogság. Egyformák vagyunk mind, ez tetszik Istennek... az Istent láttam mosolyogni a kis fehér szobában. Az Istent, ki bennünket egyformának teremtett”.*

Ápr. 1. *„A lelki béke nyugalmas szent napja ez. Gyónni voltunk. A vallás annyiban igaz, amennyiben a túlvilági s általunk meg nem érthető tényeket mintegy átülteti a mi gondolkodási módszerünkre, mintegy perszonalifikálja, s ezért tehát el kell ismerni a dogmákat, s hozzá szigorúan ragaszkodni kell”.*

Hogy ezekben az években milyen hatások érték, és mennyire a keresztény életszemlélet elkötelezettje volt, maga írta le levelében egy asszonynak halála előtti évben: *„Én gyermekkoromban nem költő akartam lenni, hanem szent. Sanyargattam magam, böjtöltem, titokban jó tetteket vittem véghez, hogy tessek Istennek”.*

Amikor gimnazista korában unokahúga, Ilonka meghalt, annyira magába szállt, hogy pap akart lenni. Külséjében, mozdulataiban volt is valami papos. Ezekben az években lelkipásztor is volt. Megszerette a katolikus szellemet, az egyetemes, az általános, a bölcs és megbocsátó katolicizmust, mely minden emberi lehetőséget magába zár, és minden ajtót nyitva hagy.

Az ember azt gondolná, hogy ilyen kezdet után az elvetett mag szárba szökken, majd virágba borul, hogy meg hozza százszoros termését. A tények azonban mindezt rácsúfolták.

II. „A megrepedt gyémántpohár”

Már érettségi előtt egyre több olyan bölcseleti könyv került a kezébe, mely sorra cáfolta a keresztény világnézet alaptételeit. Amikor felkerült Budapestre és az egyetem bölcsészeti karára iratkozott, teljesen átadta magát a századforduló gondolkodását átalakító szabadelvű eszméknek. Az egyetemen kézzől kézreadtak Spinoza, Rousseau, Nietzsche, Herbert Spencer, Schopenhauer műveit, Tolsztoj regényeit, melyek a keresztény világnézet és erkölcs fundamentumait aknázták alá. Ibsen és Strindberg kora ez, amikor a családi kötelékeket a színpadon tépdésik foszlányokká. A közgondolkodás az ateizmus felé billent. A Szabadkáról Budapestre, majd Bécsbe került fiatalember belevetette magát a keresztény gyökereket megvetők, gúnyolók, új eszméket hirdetők táborába. Ő is érzi, hogy ennek előbb-utóbb önfeladás lesz a vége. Olyanokkal barátkozik, akik egyre mélyebb és egyre zavarosabb örvénybe taszítják a néhány évvel előbb még gyónó-áldozó, Istenbe kapaszkodó lelkét.

Leegyszerűsítve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy két egymásnak homlokegyenest ellentmondó szemlélet malomköve között őrlődött kortársaival együtt. Az egyik a *homo moralis*, a másik a *homo aestheticus* elveit vallotta magáénak. Kosztolányi Szabadkán a keresztény magyar családok erkölcsi normái szerint élt. Budapesten épp ezt a világnézetet támadta és tiporta sárba a szabadelvű életszemlélet, mely gátlástalanul megengedett mindenkinek mindent.

Érthető, hogy az összeütközés óriási belső robbanásokat idézett elő.

Hogy saját jelkép-rendszerének képeivel élve, a lényegre tapintsak rá, most egy olyan versére hívom fel a figyelmet, melyet bár nem önmagáról, hanem hűgáról írt, mégis saját lelkiállapotát tükrözi. A vers Kosztolányi egyik legszebb és legmélyebb verse, a pszichoanalízis remeklése. Címe: *A hűgomat a bánat eljegyezte*.

*A hűgomat a bánat eljegyezte,
és most csak ül, szelíden, csöndben ül
virágai közt, mindig egyedül.
Ő is virág. Hervadt virág a lelke.
A hűgomat a bánat eljegyezte.*

*Az ablakunk mellett csak vár szegény,
a szenvedés hajol szíve fölé,
s ha rózsza nyílik ki, nem az övé.*

*Csöndes, komoly hajfürtje a fején
szegényesen busong – fakulva s árván –
mint holt leányé, a koporsópárnán.*

*És néz. Szelíden, békült, tiszta szemmel.
Zokogni nem tud és nevetni nem mer.
De, hogyha nem lát a szobába senkit,
és elmotoz, vagy ó szekrényeket nyit,
siratja bús, koszorútlan fejét,
és hogyha körülömlő a setét,
a könnye vén csipkék közt hulldogál,
s a szíve, jaj, mint megrepedt pohár –*

*gyémántpohár – babonásan csilingel,
mert valaki játszott e tiszta szívvel,
széttörte, s most olyan a sóhaja,
hogy néha, ha az én szobámba téved,
rémült imákat suttogok az éjnek
s nem alszom el az éjszaka.*

*Ő meg csak nézi, hogy a kert alatt
hogy éled újra szüntelen a nap –
bús, sárga nap – s hogy száll a lomha este.*

*És vár.
Mivel a bánat eljegyezte.¹*

Kosztolányi költészete és élete között szoros kapcsolat van. Személyiségének, sorsának titkait nem rejti el. Nemcsak ez jellemző rá, de az is, hogy alkotásai, írásai – költemények, regények, novellák, karcolatok között is saját életének egy-egy szituációját vagy mozaik darabkáját látjuk megelevenedni. Különösen érvényesnek érzem ezt a megállapítást ezzel a versével kapcsolatban. Mert bár valóban hűgának sorsa adta az indítást a vers megírására, de közben – észrevétlenül – önmaga lelkiállapotáról is lehull a lepel.

Ha ennek a rejtélynek kulcs szavait keressük, legjobb, ha a vers képhalmazából kettőre figyelünk: „*valaki játszott e tiszta szívvel*” és „*a szíve, jaj, mint megrepedt pohár – gyémántpohár*”.

Megerősít ebben a feltevésben az is, hogy az élmények azonos időben zajlanak: 1909-ben. Bármiként is magyarázzuk vagy sejtetjük a vers üzenetét, annyi bizonyos, hogy mindaz, amit hűga lelkében oly finoman észrevesz és tapintatosan elemez, szó szerint a bölcsészhallgató Kosztolányi Dezsőben is végbemegy. Hiszen valaki, valakik nagyon csúnyán olyan játékot űztek e tiszta férfiszívvel, hogy végül is lelke, a „*gyémántpohár*” előbb csak megrepedt, de végül össze is törött.

Érdemes összegyűjteni e végtelenül szomorú költeménynek, „*elégiának*” jelzőit, állítmányait, igéit, és látni fogjuk, hogy ebben a korszakban írt verseiben ezek hányszor visszaköszönnék – szomorúság, bánat, szenvedés, sóhaj, búsulás, zokogás, rémület, éjszakai töprengés („*nem alszom el az éjszaka*”)... – és mindez azért, mert a szívét összetörték.

+

Nem kívánom részleteiben még felvázolni sem mindazt a filozófiai, világnézeti, erkölcsi válságot, ami Kosztolányit és a vele egyívású társait érte az egyre jobban szekularizált és az ateista liberális kapitalizmus szellemében világvárossá vedlett Budapesten.

Azért nem teszem ezt, mert más a célom. Én ugyanis épp azt szeretném bemutatni, hogy Ady, Babits és még sokan mások ennek ellenére hogyan sírták vissza azt az eredeti, ősi élményt, amit örökölték, és hazulról hoztak magukkal. Én valósággal élvezem azt az elementáris erővel végigharcolt párbajt, amit Ady a *Disznófejű nagyúrral*, az *Ős Kajánnal* vívott. Kosztolányi pedig, bizonyára alkata és mélyebben átélt gyermekkori vallásos élményei miatt, még idejében visszahőkölt (bár a teljes konverzióig korai halála miatt nem jutott el).

¹ *A hűgomat a bánat eljegyezte* (Függelék, 32. o.)

Egyelőre azonban maradjunk – a kronológia szabályait tiszteletben tartva – a tényeknél, és vegyük kezünkbe annak a bizonyos összetört kristálypohárnak szilánkjait: mi lett a vége a nagy tagadásnak?

A szabadgondolkodók tanítómestere, Nietzsche óriási hatással volt rá. Az a fiatalember, aki kamaszkori naplójában még arról medítál, hogy miért kell elfogadni a dogmákat, az egyház tantételeit, egyetemista korában azok táborában bukkan fel, akik szerint Isten nem él, mert a modern ember lelkében az Isten meghalt.

Kosztolányit 1906-ban ezek között találjuk. Alighanem magáról írja: „*boldog örült, ki mindent leront*”².

Otthonról nemes érzékenységet, finom lelkületet hozott magával, aki elérzékenyül mindenben. Hogy milyen változásokon ment keresztül és hova tud zuhanni az ateizmussal kacérkodó *homo aestheticus*, annak egy szomorú, de a költészet nyelvén remeklésnek mondható példája a bal latorról írt verse. Nietzsche egyre növekvő tábora épp azzal vádolja a kereszténységet, hogy az alázat, az irgalom állandó hangoztatása és megkövetelése miatt az emberek karakterét csorbítja, szolgállelkületűvé deformálja.

Ennek szellemében szokatlan dologra vetemedik a fiatal lázadó: szakít az ősi, kétezer éves hagyománnyal, mely meghatódottan szemlélte a jobb lator megrendítő Istenhez fordulását. Helyette tudatosan „*zord zivatart kavarr*”, és a „*vasderekű*” bal latort dicsőíti, a „*szótalan óriást*”, aki nem volt hajlandó „*nyavalyogva koldulni*”.

„*Nyílt homlokú bűn, hősi, kemény, igaz,
erényt pirító, tisztakezű gonosz –
te hallgatál kővé meredten,
míg az erény nyavalyogva koldult*”³.

Íme a Nietzsche-i filozófia tételének variációja egy magyar költő versében.

Hogy a *homo aestheticus* önimádata hova vezet, azt zseniális módon mutatja be a *Költő a huszadik században* című versében.

Kosztolányi nyíltan azonosítja magát a *homo aestheticusszal*:

„*Az önimádat büszke heverőjén
fekszem nyugodtan...*”

Lenéz mindenkit és mindent:

„*mit nékem a hazugság glóriája,
a munka.
Mit a csaló próféták csácsogása...*”

Itt érdemes egy pillanatra megállnunk. A semmit el nem fogadásnak kellős közepén vagyunk. Fontos látlelet ez. Hiszen a Nietzsche-k, Schopenhauer-ek „*csácsogása*” szédítette meg, vagyis a hitetlen racionalisták. De úgy látszik, hogy már ezeknek sem hisz:

„*Tőlem locsoghat megváltó igéket
s unalmas örültségeket az ép ész,
nem az enyém a század rongy bohóca...*”

² *Gyilkosok* című vers.

³ *A bal lator* (Függelék, 33. o.)

Siralmas állapot! Mert mindenkit letaszított önimádó gögje trónusáról, melyet kiégett tűzhányók üres krátere vesz körül. A kép iszonyatos és sátáni! Nem fogad el semmilyen mércét, csak önnönmagát:

*„Én önmagamat önmagammal
mérem”*

És mint a császárok, királyok akik aranyból vert pénzükre saját képmásukat nyomatják, úgy ő is:

*„Szavam, ha hull, tömör aranyból
érem.
Mindegyiken képmásom, mint királyé,
s a peremén:
a gögös írás:
én.”*

Aki ideáig eljut, előbb-utóbb megcsömörlik önmagától. Mindez nyomon követhető Kosztolányinál is. A huszoneves fiatal titán versei pontos láttelelei ennek a metamorfózisnak. Elég hamar ráeszmélt, hogy rossz cserét csinált. Harmónia helyett diszharmónia, kozmosz helyett zűrzavar uralkodott benne. Hova lett az egykori vidámság és kacagás?

*„Így senki sem sírt, ahogy én sírok most.
A téli éjbe magam siratom...”⁴*

Depresszióba hanyatló melankólia minden rezdülése, és amikor tükörbe néz, megijed önmagától:

*„Nem hallanak. Nem látnak. Nem szeretnek.
Magam se szeretem...”*

És megszólal a megkerülhetetlen, elnémíthatatlan lelkiismeret: *„hogy is, hogy is kerülhetél ide?”*

Ez valóban lesújtó állapot: *„ki csókolt? Senki. Mondd, ki értett? / Mindenkinek örökre idegen...”* *„Dacos nyakam, – kemény, fiatal vállam – / ... szegény karom – szegény fiatalságom – / szegény, szegény szemem.”*

A *„magam se szeretem”* szindróma csak kezdet. Mert a *mi végre vagyunk a világon?* kérdés kínozza tovább. Eldobta magától az isteni választ, helyette üres kráter tátong a lelkében, benne a semmi, ami itt maradt. A vízió úgy kínozza, hogy kibuggyan száján a megfellebbezhetetlen rideg valóság:

*„És láttam nyakkendőjét, lógva, árván
a szekrény ajtaján, egy laza spárgán.*

*...
És várta őt pár cigaretta is,
melyet ezüsttárcában ott felejtett.*

⁴ Arcom a tükörben (Függelék, .35. o.)

...

*S egy bot maradt utána a sarokban,
Mellyel sétált tavaszi délután.*⁵

Aki ismeri Kosztolányi életművének egészét, tudja, hogy alapjában véve ez az attitűd, ez a hang nem azonos az író igazi önmagával. Bár mindig is jellemző volt rá a töprengés, de lelke legmélyén életvidámság és derű honolt. Azért sem lep meg, hogy ezt a korszakot ő maga sem viselte el sokáig. Saját szavait idézve „korcs titánnak”⁶ érezvén magát, takarodót fűjt, és a szakadéokban bércekről álmodott új indulót zengett. Nem véletlen, hogy az 1910-es években írt verseinek kötetcíme: Mágia.

Nevezhetném idegennek is ezt a hangot, hiszen a kötet első versében, a *Kösöntyűben* ő maga írja:

„S csodálkozom a fáradt, furcsa szókon ...”

Tény, hogy a látleletből következtetni lehet, milyen harcok dúlnak a lelkében. Az, aki egyszer hallotta a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, és merített az *Élő vizek* tiszta forrásából, annak nehéz megbarátkoznia a nihilizmussal. (Láttuk, hogy ez még Adynak sem sikerült). Az evangélium mércéje a szeretet, méghozzá a jól értelmezett önszeretet: „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”. Ennek tagadása szükségképp az öngyűlölet poklába vezet.

A most következő vers világossá tette számomra, hogy az önmagukkal vívódó költők megértéséhez nem elegendő az irodalomtörténész szaktudása. Itt teológusra is szükség van. Mindössze három versszakból áll a vers, de a teológus a *psychoanalysis christiana* alkalmazásával a gögnek, mint a legveszélyesebb főbűnök egész titokrendszerét fedezi fel benne.

*„Hogy gyűlölöm magam! Mindig csak Én!
Változva folyton s mégis változatlan.
Tükörszobába járok. S száz alakban
Másolja halvány képemet a fény.*

*Csak én! Csak Én! A végtelen egy Én!
Kié a szirtben szunnyadó szobor-más?
Arcom kacag belőle: hű – de oly más.
Kié az árnyék a falon? – Enyém.*

*Nem gyűlöli úgy a rab tömlőcét,
hol örökös a végtelen sötét
s magába rogyva ordít társtalan: –
mint ahogy én utálok önmagam!”⁷*

Ha az evangéliumi szeretet-szindróma mintájára felállítjuk a versben szereplő szavakat, akkor ezt a sátáni képletet kapjuk: „Gyűlöld felebarátodat, mint ahogy gyűlölöd önmagadat”. Ez valóban tömlőc, melyben egy önmagával meghasonlott rab magába roskadva ordít...

És ezek után érdemes visszapillantani *A húgomat a bánat eljegyezte* című versről elmondottakra, hiszen láthatjuk, hogy az alapigazság ebben a kulcsversben fogalmazódott meg először, és ez köszön vissza minduntalan Kosztolányi életében: valaki játszott e szívvel,

⁵ *Ami itt maradt* (Függelék 36. o.)

⁶ *Takarodó* (Függelék 37. o.)

⁷ *Gyűlölöm magamat* (Függelék 38. o.)

mely olyan, mint egy megrepedt gyémánpohár... sőt olyan, mint egy összetört pohár. A hasonlat nemcsak művészi, de hűen tükrözi a teljes valóságot.

Most már csak az a kérdés, hogy van-e kiút?

Visszatérve a kristálypohár szimbólumához, mint kulcshoz, mellyel megkísérlem kinyitni a Kosztolányi-titok zárát, jó hangsúlyozni a lényeges különbséget a materia és az emberi szellem között. A materia világában ugyanis egy darabjaira tört kristálypoharat többé képtelenség eredeti állapotába visszahozni. Az Isten arcára és hasonlatosságára teremtett ember azonban épp szellemi léténél fogva és az Isten irgalmának teremtő aktusa révén újjászülethet. Ennek a rendkívüli drámának, a Jó és a Rossz, a Bűn és a Kegyelem élet-halálharcának egy-egy villanását szeretném most bemutatni.

III. „Mors s Amor hallgatag fogott kezét”

A tények és az igazság pontos megismerése végett a fejezet elején hangsúlyozni kívánom, hogy felesleges arra gondolni vagy feltételezni, hogy papi, lelkészi mivoltom miatt minden egyes – számomra – pozitív mozaikdarabkánál egyházi elfogultság fog vezérelni és saját céljaim érdekében manipulálom az író „istenes” témáit. Erre azért sem kerülhet sor, mert én nem Kosztolányi vallásosságát akarom bebizonyítani, még azt sem, hogy konverziója ténylegesen, a szó klasszikus értelmében megtörtént-e –, hanem Isten-nélküliségének gyötrődéseit kívánom elemezni.

„Cherchez la femme”

Szellemes és találó igazság rejlik a mögött, hogy a férfiak életében minden nagy fordulat mögött feltételezhető egy nő megjelenése. Ez az általánosítás különösen találó és sokszorosán igazolható egy Kosztolányi típusú férfi esetében. Ő ugyanis nem tudott és nem is akart a nők bűvölete nélkül élni.

Hogy milyen hatással – olykor pozitív hatással – voltak rá a nők, számtalan esetet lehetne felsorolni. Én itt egyet említek, mert valóban megrendítő. Halála előtti évben, amikor már menthetetlennek mondták az orvosok, megismerkedett Visegrádon egy asszonnyal, Radákovich Máriával, akit épp akkor akart elhagyni a férje. Kosztolányi talán a halál elől menekülve, szenvedélyes szerelemmel közeledett feléje, és levelezett is vele. Nos, ennek az asszonynak azt írta, hogy ő, a 30 év óta hitetlen, levele olvasásakor megint Istenre gondolt. *„Maga nem úgy ír, mint Madame Sévigné, hanem mint Szent Terézia, belülről, a csodás szeretettől vezérelve. Amor Dei....”*

Tehát a „cherchez la femme” utalás arra, hogy a nő nem is oly ritkán, tud mentőöv lenni, aki Beatriceként még az Ég felé is magával tudja ragadni a poklot megjáró Dante-t, a férfit.

Ennek a szereposztásnak lehetünk tanúi abban az életdrámában, melyet Kosztolányi élt meg. Az a Kosztolányi, akiért elegáns külseje, megnyerő modora miatt különben is rajongtak a nők. Ő azonban nem akarta, hogy elvegyék szabadságát, inkább a kalandok hercege akart maradni. Mindaddig, míg épp a belső meghasonlás éveiben össze nem hozta a sors egy olyan nővel, Ilonával, akitől élete végéig nem tudott és néhány hónap múlva nem is akart megszabadulni.

Ismeretségükről röviden néhány mondatban beszámolok, mert e hölgy megjelenésével Kosztolányi életében új fejezet kezdődik.

Neve: Harmos Ilona, színésznő és író-fordító. Álneve, amit később Kosztolányi adott neki: Görög Ilona. A kapcsolat eleinte futó kalandnak indult. Egy a sok közül. De később kiderült, hogy hiába igyekezett elválni a szép és tehetséges lánytól, ösztöne megérezte, hogy nélküle nem tud élni. Érdekes, izgalmas történet ez, melyről a költő halála után részletesen beszámolt Kosztolányi Dezsőné. Igen, mert a többszöri szakítás ellenére 1913-ban házasságot kötöttek.

E sokrétű barátság-kapcsolat-szerelem történetéről itt most nem kívánok részletes beszámolót írni. Inkább e találkozás életmentő jellegét hangsúlyoznám. Miközben ugyanis kezdetben még Ilonának is Nietzsche übermensch-i teóriáját („ordas eszméjét”) mondogatta, az egészséges gondolkodású, életvidám, szép lány visszavarázsolta Kosztolányi lelkébe az életbe vetett hitet, a vidámságot. Ebben segítőtársa lett Karinthy Frigyes is, akivel hármásban végig játszották fiatal éveiket. Hátrafelé járkálnak az utcán, hogy magukra hívják a figyelmet. Rögtönzött komédiákat rendeznek a Nagykörúton, amolyan *commedia dell'arte* féléket.

Különböző szerepeket osztottak ki egymásnak. Ilona vagy a féltékeny feleséget vagy a kíváncsú utcalányt alakította mindenki szeme láttára. Olykor a két férfi – látszatra – összeverekedett „a nő miatt”. Volt rá eset, hogy a „hütlennőt” szidalmazó férj ütlegetésétől a járókelők siettek Ilona védelmére. Utána beszaladtak egy kapualjba, és hahotázva élvezték a „sikert”.

Hogy Ilona mekkora változást hozott Kosztolányi életébe, azt jelzi egyik legelgondolkodtatóbb verse: *Akarsz-e játszani*.⁸

Ebben nemcsak az említett csínytevések köszönnek vissza, hanem igen komoly életfilozófia foszlányai is megjelennek. Az életet a *homo ludens*, a játszani tudó ember szemével méri fel, és azt kérdezi Ilonától – névtelenül ugyan –, hogy tud-e ebben az óriási nagy drámában, a *Commedia humana*-ban partnere lenni?. „*akarsz-e együtt a sötétbe menni, / .. Akarsz-e játszani mindent, mi élet, / lehet-e némán teát inni véled? / ... játékban élni, mely valóra vált?*”

Mennyire igaz a középkori skolasztika megdönthetetlen axiómája: „*Agere sequitur esse*”. Ennek lényege nemcsak az, hogy cselekedeteinket szükségképpen megelőzi maga a lét, hanem az is, hogy senki sem adhat mást, csak mi lényege (Madách mondatja Luciferrel). Vagyis Kosztolányi gimnazista kora óta élete végéig az élet nagy kérdései felett töprengő, kérdéseire választ kereső személyiség volt. Ha gondosan végig olvassuk ezt a csupa jókedvtől, vidámságtól kicsattanó verset, megdöbbenve vesszük észre, hogy még játék közben is, de a végén mindenképpen megjelenik az Amor mellett (vagy mögött?) a Mors, a Halál. Az utolsó kérdés Ilonához ugyanis így hangzik: „*s akarsz-e, akarsz-e játszani halált?*” A versét 1912-ben megfogalmazó író mintha előre látta volna ezt a hős asszonyt, aki majd húsz év múlva valóban „végig játssza” vele, a János kórházban többször megoperált beteggel, a szép férfi arcát felismerhetetlenül eltorzító rák okozta halált.

Közben Ilona igazi asszonyi ösztöne szép lassan, észrevétlenül berendezte azt a négy szobás lakást, melyet Kosztolányi még legény korában vásárolt. Az asszony még teljesebbé akarta tenni kettejük életét: gyermeket szeretett volna! Kosztolányi eleinte hevesen ellenállt a gondolatnak, merő önzésből. De amikor kitört a világháború, és megérezte, hogy mekkora érték az élet, ő maga állt elő a gondolattal. És 1915 áprilisában megszületik Ádám, aki egy életre összeláncolta kettőjüket.

+

Az elmondottakból arra lehetne következtetni, hogy Kosztolányi révbe jutott. A magyar szerelmi líra egyik gyöngyszeme is, a játékos-bravúros *Ilona* című vers is erre enged következtetni. A 12 versszak mindenegyese sora egy-egy (legfeljebb két) szóval varázsolja elénk Ilonát. Nem is szavak ezek, hanem sóhajok, tánccritmusok, virágszirmok zuhataga, melynek egyetlen funkciója, hogy elhitesse önmagával és a világgal, a föld és az ég minden lakójával, hogy Ilona csak egy van: „*Csupa l, / csupa i, / csupa o, / csupa a, / csupa tej, / csupa kéz, / csupa jaj, / Ilona.*”⁹

Igen, a felszínen valóban egy földrengés utáni új élet kontúrjai látszanak kirajzolódni. A legsajgóbb sebet, az elvesztett „paradicsomot” azonban sem Ilona, sem Ádám, sem az írói sikerek nem tudják felejtetni. Kosztolányi költészetében különben is van valami soha nem halványuló és mindig visszatérő szomorúság. Nála az „édes” is csak azért élvezetes, sőt csak úgy élvezetes, ha egy kicsit a „keserűt” is érzi. (A naponta többször is elfogyasztott és szinte kéjes vággyal óhajtott fekete kávé is azért szerette, mert utána kesernyés íz maradt a szájában). Feleségét, a mindenkinél jobban szeretett Ilonát is *Douce-Amere*-nek „Édes-

⁸ *Akarsz-e játszani* (Függelék 39. o.)

⁹ *Ilona* (Függelék 40. o.)

keser”-nek hívta Paul Claudel egy alakjának nyomán. Boldog és szomorú. Ha szomorú, akkor is boldog, s ha boldog, akkor is szomorú.

A nyelvben is, mindig örült, ha megtalálta azokat a szavakat, amelyeknek ellentétes, ambivalens jelentésük is van. Az előbb említett Ilona című tavaszi zsongásnak mondható versben mily furcsán és döbbenetesen hat a *csupa kéj* után a *csupa jaj!*

Minden bizonnyal lelkiakata miatt egyszerre több színt lát mindig mindenben. Az élet legnagyobb értékeivel kapcsolatban is a kockázat drámáját éli át. Az étellel, bármennyire szépnek látja, egyszerre érzékeli a halált is („*akarsz-e játszani halált?*”).

Külön tanulmányban lehetne Kosztolányi *ars poeticájának* ezt az egészen egyedi jellegét feltárni.

Itt most az egész kérdésnek csupán teológiai gyökérzetére és vetületére mutatok rá a *Boldog, szomorú dal* című verse kapcsán. Ő maga sorolja fel, hogy mi mindene van már, és miért kell – kellene – végre boldognak tudni és érezni magát:

*Van már kenyérem, borom is van,
Van gyermekem és feleségem.
Szívem minek is szomorítsam?*¹⁰

Ezután még 25 sorban mondja el, hogy mennyi öröm éri. De a befejező 12 sorban megint a szívárvány sötét színein töpreng: „*De néha megálllok az éjen, / gyötrődve, halálba hanyatlón...*” És olyan evangéliumi igazságot ír le, mely Jézustól ered: Van a földi élet után örök élet. Épp az ebbe vetett hit oldja fel azt a szomorúságot, ami gyötri a költőt. Ez az az elásott kincs, amit régen a szívében hordott, most pedig hiába keres:

*kezem kotorászva keresgél,
hogy jaj, valaha mit akartam.
Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.*

Itt van a lényeg! Ezért szomorú.

„Hiszek hitetlenül”. A katolikum szépsége: „páratlan, tündöklő vallás”.

Bármennyire hihetetlennek tűnik, mégsem tudom másként kifejezni azt a permanens és egyre erősödő szimpátiát, melyet Kosztolányi tanúsított az egyház liturgiája iránt. Erről nemcsak felesége tudott, de gyakran beszélt másoknak is.

Ennek igazolására következzen most egy hitelt érdemlő beszámoló. A húszas években ismert papköltő volt Harsányi Lajos. Tőle idézem az alábbi beszélgetést, mely annyira igaz és élményszerű, hogy becsületére válnék egy hívőnek, sőt egy papnak is.

„Egyik este az Élet szerkesztőségét együtt hagytuk el Kosztolányi Dezsővel, az akkor már ünnepezt fiatal költővel. Először politikáról beszélgettünk. Majd az irodalomra tértünk át. A rohamosan fejlődő modern katolikus költészetre.

- *Igen örülök neki, mondta Kosztolányi, hiszen én is katolikus vagyok.*
- *Igen, de nem vagy katolikus költő, válaszoltam neki.*

¹⁰ *Boldog, szomorú dal* (Függelék 41. o.)

– Ez igaz – folytatta kissé lehangoltan. Pedig katolikus nevelést kaptam, de hitemet forrongó ifjúságomban elveszítettem.

– Akkor miért szeretsz bennünket?

– Nem titeket szeretlek, hanem a vallásotokat. Olyan páratlan, tündöklő vallás egy sincs, mint a tiétek. Tiszta költészet.

– Nono! – ellenkeztem vele.

– De igen, tiszta költészet! És ötödik jelzőt kellene adnotok neki. Négyet a hittanban tanultam, hogy egy, szent, általános és apostoli. Ötödik jelzője az lehetne, hogy szép.

– Azt mi is tudjuk!

– De nem tudatosítjátok eléggé. Ti nem is sejtitek, milyen széppé és változatossá tettétek az életet, amely magában fárasztó és unalmas. Ti ünnepeitekkel részekre bontottátok az évet. Szolgálatba állítottátok fel a csúcspontokat: építészetben, szobrászatban, festészetben, zenében, költészetben egyaránt. Ezt nem éppen Chateaubriandtól veszem.

Ti november elsején, amikor kezdődik az őszi vörös hervadás, kiviszitek az embereket a temetőbe, és meggyújtjátok a kegyelet gyertyáit és mécs lángjait. Virággal borítjátok a sírokat, és figyelmeztetitek a világot az elmúlásra. Félistenek és hősök felett elsíratjátok a requiemet.

Amikor megjön a december, hajnali misét tartotok. A hajnali kék ködben, amely olyan, mint a szilva hamva, süveges, lámpásos emberek bandukolnak a kivilágított kis falusi templomok felé, és teli torokkal énekeltetitek az „Ó, fényességes szép hajnal” kezdetű ódon adventi éneket. A nappalok egyre rövidebbek lesznek, a sötétség egyre sűrűbb és hosszabb. És ti azt mondjátok, nem kell félni. Majd jön valaki, aki elűzi a sötétséget, és sose látott fényt gyújt a világnak. Az adventi emberek remélnek, és várják a fényt.

A várakozásban kicsordul az ajándékozási kedv. Titokban vásároljátok szeretteiteknek az emléktárgyakat, hogy szeretettel ünnepeljétek együtt azt a hallatlan és páratlan tűzijátékot, amelynek színpompái New Yorktól Tokióig látszanak.

Akkora az öröm, hogy a világ táncra perdül. És ti mosolyogva nézitek a jégsziksás farsangot. De pár hét múlva ismét üstökön ragadjátok az embert, és azt mondjátok neki: Elég volt! Kék lepellel borítjátok a templom képeit, hamut hintetek a kijózanult fejekre, és azt mondjátok: memento homo! Emlékezz ember, hogy porból vagy és porrá leszel. Az élet nem lehet örökös vigalom. A rózsza mellett felvérzik a tövis. És igyekeztek meggyőzni a világot, hogy mindenkinek szenvedni kell. A vonakodó embernek megmutatjátok a keresztet. A Kálváriára járatjátok az embereket, és a szenvedés szépségeit magyarázzátok nekik. Egyre jobban sarokba szorítjátok őket: a szenvedés és gyász komor hangulatába. És megjön a nagyhét. Elnémítjátok a harangokat, és rekedt kereplők hangja mellett énekeltetitek velük sötét templomokban Jeremiás halhatatlan siralmait. A nagypénteki katarakta tetején a bíboros, a püspök leveti saruit a szentélyben, és mezítláb csúszik a földre fektetett kereszt elé, amelyen meghalt Krisztus. És felállítjátok a nagy Halott sírját. Piros, zöld, sárga üveggömbök mögött ijedt kis gyertyák égnek, halvány virágok dideregnek, sírás fojtogatja a torkokat, csörren a rézfillér, és döbbenve áll a világ a nagy ravatalnál.

Nagyszombaton felzúgatjátok a Rómából visszatért harangokat, aranyos karingbe öltöztök, terelitek a népet, amely ellepi a templom-teret és megindul az öröm mámorában ujjongó körmenet- Alleluja! Föltámadt Krisztus e napon. A körmenet szegélyén sorfalat állnak a fák, zöld rügyekkel figyelnek rátok. Igen! Igen! – mondogatják a fák. Valóban itt a feltámadás: a tavasz.

Oly szép mindez, hogy az egyházhoz akkor se volna szabad hozzányúlni, ha Isten nem volna sem égben, sem bennünk. Ha valami szörnyű hatalom kipusztítaná a világból a virágokat, a színeket, és hamuszürkévé tenné a földet, vagy eltörölné a modern ember játékszerét, a sportot, nem okozna akkora kárt, mintha az egyházat törölné el” (Kovács S. Isten embere, Bp. 1966. 183. o.).

Nem tagadom, sőt megvallom, hogy ilyen szintézisben és ilyen költői eksztázissal a liturgia szépségéről sehol nem olvastam és senkitől nem hallottam. Bár el kell fogadnom saját állítását, hogy – szavait idézve – „*hitét forrongó ifjúságában elveszítette*” – én mégis kételkedve olvasom ezeket a sorokat és inkább felesége szavaiba kapaszkodom: „*Szerette a ritusokat... Húsvét vagy Úrnapja táján egy-egy katolikus himnusz napokig megédesítette életét. A májusi meg októberi ájtatosságok idején áhítattal hallgatta a felzengő esti énekeket*”.

+

Míg verseiben sokkal inkább megmutatta Istenért küzdő, kételkedő, lázadó lelkét, addig prózájában gyakran találunk olyan szereplőket, akiken keresztül üzen a világnak: egyedül a vallás képes arra, hogy választ adjon az élet nagy kérdéseire. Nem egy ízben külön hangsúlyozza, hogy az illető katolikus –, és ennek kapcsán elmondhatja vele az egyház álláspontját, hitvallását. Lehetetlen nem észrevenni, hogy mindezt azért teszi, mert ilyenkor teljesen beleéli magát egykori hívő mivoltába, és megelevenedik lelkében mindaz, ami után élete végéig vágyott: szeretne volna élő hittel hinni mindazt, amit egykoron ő is igaznak, jónak, szépnek vallott.

Néhányat megemlítek a sok közül:

Ebből a szempontból különösen érdemes az *Édes Anna* című regényét szemügyre venni. Mily gyönyörűek az elítélt Anna esti imái, hogyan fohászkodik Istenhez. De nézzünk csak be a tárgyalóterembe: A földi igazságszolgáltatás elítéli ugyan Annát, de az író váltig hangsúlyozza, hogy a bíró, az ügyész nem lát bele a lélekbe, ezért az igazi, a végső döntést majd az isteni igazságszolgáltatás fogja hozni.

Az egyetlen, akit az író pozitívnak rajzol meg Édes Anna tárgyalásán, és aki helyesen is ítél, a katolikus dr. Moviszter. A regényben tulajdonképpen Kosztolányi rajta keresztül mondja el világnézeti hovatartozását, és vallja meg hitét. Amikor a többiek azt állítják, hogy szükségszerű az úr és a szolga közti különbség, Moviszter nyíltan kijelenti: „*Van egy ország, ahol mindenki szolga és úr egyszerre. És egyenlő... Ez Krisztus országa, mely a lélekben van.*” Itt köszön vissza gimnazista korában megélt boldog élménye, amikor naplójában arról ír, hogy édesapja átölelte az egyszerű munkásembert.

Dr. Moviszter (vagyis Kosztolányi alter egója) minél jobban magára hagyatva látja Annát, annál inkább akar az igazság védelmére kelni: „*Kiálts, úgy mint a te igazi rokonaid, mint az őskeresztények hősi papjai, akik fellázdak a pogányság ellen.*”

Mivel a doktor kiállt a bíróságon az igazság mellett, mindenki elhúzódott tőle. De ez nem bántotta, hiszen nem tartozott közéjük. Egy pártnak sem volt a tagja. Nem volt se burzsoá, se kommunista. De tagja volt annak az emberi közösségnek, amely magában foglalja az egész világot, minden lelket, aki él és élt valaha, eleveneket és holtakat. Mintha a szentmise Credóját hallanánk visszhangozni!

Ilyen élményekkel olvasom másik regényét, a *Pacsirtát* is. – Gondolok arra az asszonyra, akiről a regényben ez olvasható:

„*Látta, hogy immár egyedül áll az egész világon, és szívét olyan kétségbeesés szorította, hogy majd összeroskadt. De tekintete ekkor önkénytelenül odatévedt az ébenfa feszületre, amely a falon lógott. Évtizedek óta nézte őket az ájult Istenember.... Ismerte minden szavukat, minden mozdulatukat, s ő, aki a szíveket és veséket vizsgálja, tudta, hogy nem hazudnak.*

Karját hősieesen vetette szét a kertesztfán, fölstenítve minden emberi fájdalmat, az egyetlen emberi mozdulattal, amelyet csak ő tett, mióta áll a világ.

Jelenléte nagy volt, igaz valóság ebben a polgári szobában, ahol minden kicsiny volt. Egy világtörténeti tragédia magasztosságát, a lángész és forró szeretet végtelenségét árasztotta az édes Jézus, aki a boldogtalanokért jött a világra, s meghalt azokért, akik szenvednek.

Az asszony egy lépést tett a fészület felé. Szemében pedig most először csillant meg egy kicsi könny...

Imádkozni kell – mondta maga elé, inkább magának. Hinni kell Istenben, aki megváltott bennünket mindnyájunkat.”

Ugyanebben a regényben hasonlóan írja le megtérését a főszereplő is:

„Ágya fölött egy Mária kép lógott, a Boldogságos Szűz képe, aki térdén nagy, halott gyermekét ringatja, és szívére mutat, amelyet a fájdalom hét töre ver át. Kisgyermekkorra óta hallgatta buzgó, gyermeteg imáit.... Egy pillanatra feléje emelte karját, heves mozdulattal, amelyet azonnal elfojtott. Csak türelem. Vannak, akik sokkal többet szenvednek”.

És hogyha mindehhez hozzávesszük, hogy milyen szeretettel ír azokról a papokról, akik valóban az evangélium Jézusának képmásai, akkor még jobban beleláthatunk Kosztolányi lelkiségébe.

Az említett *Pacsirta* című regényében is egy ilyen papról beszél. Amikor ugyanis *Pacsirta* zokogva száll fel a vonatra, egy pappal találkozik.

„Szembe ült a pappal. Szelíd nyugalma megnyugtatja őt is. A hatalmas Egyháznak ez a kis szegény katonája, aki visszautazott falujába, és ott öregedett meg szeretetben, jóságban, sejtette, miről lehet szó, tapintatból nem szólt, részvéből nem mutatott érdeklődést. Ő tudta, hogy ez a világ: siralomvölgy... Nézte a fáradt, kopott papot, aki túl hatvanon, a sír előtt csodálatos egyszerűsége tette szert, és szó nélkül bátorította, vigasztalta, támogatta.... A pap leszálláskor segített leadni holmiját.”

Kosztolányi semmiképp sem sorolható azok közé, akik ártani akarnának a vallásnak, egyháznak. *„Érted, és nem ellened”* – lehetne mondani. Hogy ez mennyire jellemző rá, befejezésül egy diákkori visszaemlékezéséről számolok be. Tollrajzának címe: *Öreg pap*.

„Gyermekkoromban még angol-búr háborút játszottunk. Az egyik fél volt a «maroknyi szabadságszerető» búr nép, a másik az angol, a «zsarnok», aki lábbal tiporja a hősokeket”.

Ezekkel a sorokkal kezdődik ez a remek kis írás. De ő most egészen másról akar írni. Arról a *„tragédiáról”*, hogy a nagy verekedés közben elszakadt a vadonatúj kabátja. És ráadásul ezt észrevette osztályfőnöke, a rettentően szigorú latin tanár. És mivel egyházi iskolába járt, természetesen pap volt.

Amikor már minden kitudódott, az egykori kis Kosztolányi Dezső – a mára már hetyke író – sírásra fakadt.

„Miért sírsz? – kérdezte keményen.

Eltépték – hebegtem és mutattam.

Gyere velem... Vesd le a kabátod.”

Engedelmesen mindent úgy tett, ahogy osztályfőnöke parancsolta. Meg volt győződve, hogy valami rettenetes büntetés, igazgatói megrovás lesz a vége ennek az egész átkozott angol-búr háborúnak.

A gyerek nem akart hinni a szemének, amikor büntetés helyett váratlan fordulat következett:

„A pap az ablak mellé ült. Föltette a pápaszemét. Tűt vett elő, cérnát, foldozófát. Nyálazta a cérnát. Végre befűzött, varrni kezdett. Varrta a kabátom. Sokáig tartott, amíg elkészült vele. Közben gondolkozhattam arról, hogy mi történik. Először is megdöbbenem, hogy közösséget vállal egy nebulóval, és cinkostársként leplezi azt, amit büntetnie kellene. Másrészt vasárnap tilos varrni. Aki varr, az bűnt követ el. Azon tépelődtem, vajon nem jut-e bűne miatt a pokolba. Ma már tudom, hogy nem. Azóta, ha szentekről, földi angyalokról hallok, mindig tűvel, cérnával képzelem el őket és foldozófáival.”

Én pedig ahányszor egy istenkereső, hitéért küszködő magyar íróra gondolok, mindig Kosztolányi Dezső jut eszembe.

Igaz ugyan, hogy miközben prózában ilyen vallomásokat tesz vallásról, egyházzal, liturgiáról, és Rómát járva a pápai kihallgatás után örömeiben sírva fakad, mégsem tudja és nem is érzi magát hívő katolikusnak.

Valami még hátra van.

IV. A halál árnyékában a gyónásig

„Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is”

E fejezet élén hadd szóljon pár mondatot a teológus. Annak megértéséhez, átéléséhez ugyanis, ami most következik, nem elég tudós irodalmárnak lenni. Itt a teológusnak, a papnak, a halállal viaskodó beteget szolgáló papnak is szerepe van. Épp ennek negligálása miatt marad torz legtöbb írónk, közéleti emberünk életrajza. Tudniillik kimarad a lényeg! Épp az, amivel, illetve Akivel az író, jelen esetben Kosztolányi Dezső a legmélyebb és sorsdöntő óráit akarja átélteni.

Az előbbi fejezetben is láttuk, hogy ő az Ámort, vagyis az élet örömeit, a szerelmet, feleséget, gyermeket, barátságot – és ide sorolom – a vallás, a katolikus liturgia „gyönyöreit”, sohasem tudta elkülönítve átélteni a Mors, vagyis a szomorúság, a fájdalom, az iszonyat, a haláltól való állandó rettegés egyre növekvő árnyéka nélkül. És ezt az árnyékot sohasem tudta, és azt hiszem, nem is akarta átlépni. Gondoljunk csak a játék szenvedélyét eksztatikusan átélő vers utolsó mondatára: „*Tudsz-e, tudsz-e halált játszani?*” (A versben sehol nem kérdezi kétszer a „tudsz-e”, csak itt, a végén, mert számára ez a legnagyobb probléma, és érzi – már most! – hogy itt lesz legnagyobb szüksége valakire, Ilonára, aki mellette marad mindvégig. Érezte, hogy a „játék” a Mors Imperatorral, a leghatalmasabb és legkegyetlenebb nagyúrral, mindennél drámaibb, sőt tragikusabb lesz. Mint látni fogjuk, valóban így történt. Érzése nem csalta meg! Mintha az élete végén bekövetkezett konverziót vetítenék előre az ilyen mondatai: „*Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is*”, írja *Esti és a halál* című novellájában.

+

Életének utolsó tíz éve alatt feltűnő változáson ment keresztül. Minél rendezettebb, harmonikusabb életének külső kerete, annál gyakrabban és annál erősebben tör fel lelkéből egy megmagyarázhatatlan nyugtalanság. Úgy érzi, hogy szűk neki ez a világ. És nyugtalansága olykor örvénybe csap át. Ilyenkor kimegy az erdőbe maga egyedül, és ordít. Ez történt vele most is, amikor elérte negyvenedik évét:

*De most fölordítok egyszerre! Negyven!
Eszembe jut minden! Hová megyek?*

A téma, az alap probléma mindig ugyanaz. Bizonyosságot akar. Nem elégszik meg a homályos hittel. Ő látni akar:

*Amint vezetsz itt e homályos erdőn
és nem látlak, én Alkotóm! Teremtőm!
Én Rombolóm! Félek veled! Ki vagy?¹¹*

Éppen az ilyen mondatok jelzik, hogy nem a világ Világosságával, nem Istennel van baja, hanem azzal, hogy a köd miatt nem látja őt. Az, amit Pál apostol oly zseniálisan fogalmaz meg: „Ma még csak tükörben, homályban látunk” (1Kor 13,12). Ő színről színre akarná már

¹¹ *Ordítás az erdőben...* (Függelék, 42. o.)

most. A teológust megrendíti ez az ordító türelmetlenség, melyet Kosztolányi maga nevez „Isten-kívánó vágyanak”. A *Köd előttem köd utánam* című versében le is írja, hogyan sírt amiatt, hogy mindent vastag köd borít. És még az ördög is vigyorgott:

*Az ördög rámöltötte nyelvét,
s röhögve mondta: este lett,
örökre este – s szörnyű emlék –
meghaltak mind az istenek,
Fáztam. Azt hittem, álmodom.
És eltemettem önmagam
egy fekete, csillagtalán
karácsonyon.¹²*

Különben is nagyobb figyelmet kell fordítanunk Kosztolányi jelkép-rendszerének egy fontos és igen gyakran használt elemére, a csillagokra. Ez is nélkülözhetetlen kulcs az író „belső várkastélyának” hét pecsétés zárához. Mindaz, amit ezzel kapcsolatban most mondani szeretnék, majd leghíresebb versében, a *Hajnali részegségben* köszön vissza, és lesz teljesen érthetővé.

A csillagok „misztikája”

A csillagokról mindenki tudja, hogy azok a köd és a gomolygó felhők fölött mindig ragyognak. Különös misztika ez. Hiszen a csillagokat csak úgy csodálhatjuk, ha felfelé nézünk, fel az égre, az égi palotába, melynek ők a legszebb drágakövei. És ugye – dogmák ide, hittitkok oda – az az égi palota mégis csak annak a láthatatlan Teremtőnek zsámolya, ha nem a trónusa. És ugye az a határokat nem ismerő végtelenség mégis csak térdre kényszeríti a legbeképzeltbb tudóst is: „*Ti vagytok a fény, én a föld pora, / ... Ó csillagok, sugárzó csillagok. / ... és értetek ma is élek-halok... / ó csillagok, szépséges csillagok.*”¹³

A Kosztolányi alkotta csillag-misztika lényege, hogy benne egy elszakíthatatlan kapcsolatrendszer rejlik: ahol megjelennek a csillagok, ott mindig valamilyen láthatatlan módon Isten is jelen van. Nem véletlen az, hogy kapcsolatot keresett Prohászka püspökkel, a Dum spiro spero apostolával. Ő épp azzal erősítette a trianoni láncokkal megbilincselte népét, hogy meggyújtotta a lelkekben a csillagok reménysugarát.

„*Amíg élek remélek*”. De ez megfordítva is érvényes, csak addig van bennem Élet, amíg van miért remélnem.

Tulajdonképpen a Cicerótól származó prohászka-axióma ad magyarázatot Kosztolányi lelki válságára. És ha ezt az imént vázolt csillag-szindróma eszköztárával kíséreljük megfogalmazni, akkor tételünk így hangzik: Kosztolányi istenélménye, hite, vallásossága egyenes arányban hanyatlik vagy növekszik „*az égi palota*” csillagainak elhomályosodásával vagy ragyogásával.

Ezért van az, hogy fiatalkori lázadásai éveiben ilyen vészjósló sorokat ír:

*Diákkoromban, vékony kis legényke,
fölnéztem a didergő csillagokra.
...
Még most is ég a csillag, ahogy ottan,
....*

¹² *Köd előttem, köd utánam* (Függelék 43. o.)

¹³ *A csillagokhoz* (Függelék 44. o.)

csak én nem égek már, ki úgy lobogtam.

*Álmos szemem keresi fõnn a rég-volt
csodákat, és oly búsan mondja szívem,
hogy nékem már a csillag is sötét folt.*¹⁴

A csillag-témájú versek elemzése közben egyre világosabbá válik, hogy a „*csillagatlan éjszaka*” Kosztolányinál azonos a kétellyel, a hit összeomlásával, a kétségbeeséssel, a teljes magánnyal, az értelmetlen disszonanciával, a „*végzetek piros pecsétjé*”-vel. Ha nem ragyognak élete egén a sugárzó, szépséges, vezérlő, száguldó, hatalmas csillagok, akkor semminek sincs értelme.

Az „egyenlet” teljesen világos, csak be kell helyettesíteni a megfelelő, adekvát fogalmakat. Vagyis ha az égi palota ura „*bált rendez*”, ha sziporkáznak a szebbnél szebb égi csodák, akkor lelkébe rend, harmónia, boldogság költözik, karjai nemcsak dolgoznak, de ölelnek is, ajkai nemcsak szavakat dadognak, de csókolnak is. De ha eltűnnek a csillagok, akkor „*szájamba pecek fészül, / szaladó lábamat köti hurok, / ... szemeim, a gyönyör gödrei*”, – egyetlen miétre sem érkezik válasz, és semmire sincs megoldás: „*mit érek én, mit az egész világ?*”¹⁵

+

A teológus szemével nézve ezt a szituációt, annyi megállapítható, hogy a hit nem az érzelmi állapottól függő lelki tényező, hanem virtus, erény (melynek szógyöke az erő). Az értelemben és az akaratban fészkel. Azt is tudni kell, hogy a hit eleve és lényegénél fogva kizárja a látás bizonyosságát. És ez nemcsak a vallás és az egyház hittitkaira érvényes, hanem a mindennapi életünket átszövő legbanálisabb titkokra is. Ha valamit kézzelfoghatóvá tesz az élet, akkor a hit azonnal a látás evidenciájába torkollik és a látás ujjongásává fokozódik. A hit tehát nem csupán a vallás, hanem mindennapi életünknek is legsebezhetőbb pontja, és sohasem a jelenben, hanem a jövőben válik letagadhatatlan tényé.

Éppen ezért várható volt, ismervén Kosztolányi karakterét, nem elégszik meg ezzel a labilis, érzelmeken nyugvó „*misztikával*”. Utólag áttekintve konverziójának fázisait, előre várható volt, hogy valaminek történnie kell. Diákkorában helyesen látta, és le is írta naplójában, hogy „*A vallás annyiban igaz, amennyiben a túlvilági és általunk meg nem érthető tényeket mintegy átülteti a mi gondolkozási módszerünkre, mintegy personifikálja, s ezért tehát el kell ismerni a dogmákat és hozzá szigorúan ragaszkodni kell*”. Ebben a mondatban mindaz benne foglaltatik, ami a hit lényegéhez tartozik. Ennek a rendnek regulája ellen lázadt fel, és azóta szállt vastag köd az ő csillagos egére. Van, aki sose látta az „*égi palota*” csodáját, mert vakként jött a világra. Csakhogy Kosztolányi 15 évig látta, és hiába beszélt le a hitről Nietzsche, meg a többiek! Nem tudták elfelejtetni vele azt, amit saját szemével látott.

Ahhoz, hogy visszaálljon lelkében a béke, vagy másként fogalmazva: ahhoz, hogy a mennybolt teremtőjének, Istennek világa – beleértve saját világát is – kozmosszá változzék, még valami megrendítő dolognak kell történnie.

Lelkében az Amor, a szeretet, mely a világot létrehozta és mindmáig fenntartja és élteti, már régóta élő valóság, és Ilona és Ádám fia óta élvezi. Sõt extasim passus est, eksztázisban

¹⁴ Diákkoromban, *vékony kis legényke* (Függelék 45. o.)

¹⁵ *Fohász csillagatlan éjjel* (Függelék 46. o.)

tartja! De a másik titokkal, a Mors-sal és különösen azzal a túlvilággal még nem tud mit kezdeni.

Van valami megmagyarázhatatlan, vagy inkább gondviselészerű, hogy kisgyerek kora óta a halál tényétől, de különösen a halál utáni élet titkainak számtalan kérdéséről nem tud megszabadulni. Még álmában is ez foglalkoztatja. Arról álmodott, hogy meghalt. Felesége férje életrajzi regényében összegyűjtötte azokat a verseket, írásokat, megjegyzéseket, melyek jól mutatják, hogy ez volt élete központi kérdése. Ezt klasszikus tömörséggel egyik novellájában így mondhatja el a főszereplővel: „*Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is*”.

+

Az előbbi idézetet nagyon komolyan kell vennünk. Azért, mert mindaz, ami ezután következik, igazolja Kosztolányi magatartását. Ő nagyon komolyan vette az életet is, a halált is. A teológus irodalomtörténész meg meri kockáztatni ennek magyarázatát: mert komolyan vette az élet és halál urát, Istent.

De minderről tanúskodják maga az író.

„Rákom van!”

1933 nyara. Kosztolányi 48 éves. Mint annyiszor, most is vendégeik vannak. Felesége megszokta, hogy férje a legváratlanabb pillanatban felkel az asztaltól, és ott hagyja az asztaltársaságot. Most is ez történt. Amikor azonban a kelleténél hosszabb ideig volt távol, utána ment. A fürdőszobában találta a tükör előtt, és riadtan kérdezte: „*Nézd csak, mi ez a piros itt az ínyemen? Itt alul, a két fog között. És bal alsó állkapcsa felé bök... Rákom van.*”

Ezzel kezdődött az a három évig tartó élet-halál harc, melynek minden részletét ismerjük felesége feljegyzéseiből. Az a meghökkentő, hogy pontosan az vált kézzelfogható valósággá, amitől negyven év óta rettegett. Ő, a maga megnyugtatóására egyik orvostól, sebésztől futott a másikhoz, egyik kórházból ki, a másik klinikába be – magyar rákspecialistáktól a rádium-sugárzással gyógyító svéd professzorokig – végigjárta Ilonával együtt a fél világot. És kifelé legtöbbször azoknak hittek, akik jelentéktelen tályognak minősítették a kezdettől ráknak diagnosztizált sajgó sebet. Az író azonban lelke legmélyén sejtette, sőt tudta, hogy menthetetlen.

Eközben az Isten „oltókése” is elkezdett működni. A haláltéma egyre gyakrabban szerepel írásaiban – hol kétségbeesetten, hol megadva magát, hol bűnbánóan, de mindig Isten jelenlétében. Meg se lehetne számlálni, hányszor ír a halálról. „*Most hazamegyek, minden harmadik gondolatom halálom lesz*” – idézgette Prospero utolsó szavait a Viharból, majd hozzátette: „*nem is csak minden harmadik*”.

Ezekben a hónapokban írta naplójában ezt a verset:

*Én mindig temetek.
Temetem a tegnapomat,
S azt, ami most van...
...
régi ruháimat, régi világomat,
...
élőket, holtakat,
vissza sose térő, még élő lázakat,
mindent, ami rohan, illan körülöttem.*

*Annyi bánatom van, amennyi örömem.
Annyi halottam van, ahány pillanatom.
Kertemben nyílnak, hervadnak a rózsák.
Én mindig temetek.¹⁶*

Ha lehet azt mondani, hogy van a halálnak filozófiája, metafizikuma és teológiája, akkor Kosztolányi Dezsőnek e szakirodalom jeles művelői között van a helye. Gyógyíthatatlan rákbetegsége elmélyítette filozófiáját. Nemcsak rettegett tőle, de érzékennyé is tette az anyagi világon túl lévő igazságok iránt. „*Tudom, hogy meg kell halnom. Egy óriási feladat előtt állok... Ez a gondolat minden napomat gyászossá és ünnepélyessé teszi.*”

Ettől az időtől kezdve minduntalan számot vet azzal, amit eddig írt. Mintha most tudná véglegesen megfogalmazni ars poétikáját „*Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. Más nem. Azóta vagyok ember, mióta nagyapámat láttam holtan, tízéves koromban, akit talán legjobban szerettem akkor. Költő, művész, gondolkozó is csak azóta vagyok... Ha nem lenne halál, művészet se lenne.*”

Akármilyen különlegesnek hangzik, mégis úgy tűnik, hogy Kosztolányinál a halálról való gondolkodás, meditálás, írás bizonyos értelemben foglalkozássá vált, és ez lett művészetének alapja. Azért nem érezzük egyoldalúnak, morbidnak, erőltetettnek ezt a művészetet, mert ebből a sötét alapból még ragyogóbban, még színesebben tör elő az élethez, az eleven világhoz való kapcsolata. Ő nem undorodik az élettől. Épp ellenkezőleg, szereti, élvezi, gyönyörködik benne. A halál, mint abszolút biztos határpont, nem teszi dologtalanná. Ő a legaktívabb, legdolgosabb íróink egyike. Valójában azzal, hogy az elmúlás tényét, mint az élet megkerülhetetlen velejáróját teszi központi kérdéssé, minden látszat ellenére, ő a legreálisabb magyar írók egyike. Igen megszívlelendő, amit erről ír: „*Nekem egyetlen mondanivalóm, bármily kis tárgyat is sikerül megragadnom, az, hogy meghalok. Végtelenül lenézem azokat az írókat, kiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és nő viszonya. (Petőfi, Ady stb.) Émelyeg a gyomrom, hogyha korlátoltságukra gondolok. Milyen fölösleges munkát végeznek szegények s milyen büszkék rá.*”

Közben, ahogy közelednek a félreérthetetlen jelzések – az eredménytelen besugárzások, a bal arcát eltorzító, sikertelen operáció, végül a gégemetszés, az orron keresztüli táplálás –, megszületnek utolsó versei.

Még mielőtt költészetének legragyogóbb drágakövét, a *Hajnali részegséget* kezdeném csodálni, megemlítem e korszak néhány, ma már alig olvasott versét. Érthető, hogy van közöttük haragvó, lázadó versszak is, de legtöbbjük megrendítő vallomás, látlet egy-egy átélt, megszenvedett eseményről vagy gondolat-villanásokról.

Halottak

Ha nincsenek is, vannak még: hatnak. Különben a holtak birodalma különleges világ:

„Nem tudja itt Newton az egyszeregyet, / ...és Shakespeare elfelejtett angolul.”¹⁷

A vad kovács

Mi más lenne ez, mint a szenvedés. Egyre elviselhetlenebb fájdalmai vannak. Megadja magát, de közben észreveszi, hogy „*az üllőre ráalél*”-va formálja a szenvedés:

¹⁶ *Én mindig temetek* (Függelék 47. o.)

¹⁷ *Halottak* (Függelék 48. o.)

*Verj vad kovács, világfutóvá,
 érzésteleenné és meredtté,
 tökéletessé és tudóvá,
 kemény, fájdalmas műremekké.*¹⁸

Februári óda

Ezt már akkor írta, amikor minden mellébeszélés ellenére ő is, felesége is tudták, hogy rákja van. Most válik valóra szinte szóról-szóra és naprakészen, hogy Ilona az egyetlen, a hűséges, végig tudja vele „játszani” a halált.

*Csupán te állsz itt, kedvesem, árny gyanánt,
 távolba mosva, sápatag és merőn,
 már mint az özvegy, kit halott férj
 hűtlenül elhagy.*

...

*El is felejttem a szanatórium
 pálmáit és a téli-sötét delet,
 s a mélyből a fényes magasba
 fölkiabálok.*

...

*Kések között, a végzet a vállamon,
 téged dalollok, még nyomorékul is,
 száj nélkül is, szájamba sebbel,
 emberi nagyság.*¹⁹

Száz sor a testi szenvedésről

Valóban száz sor 25 versszakban. Az egyes sorokban legfeljebb 2-3 szó, főnév, jelző, ige. Megrendítő vers mindarról a gyötrődésről, ami „*Alig virrad, / már belekezd, / és hajnalig / nem únja ezt. / ... Ki ő, mi ő, / nem ismerem, / szólítani / nem is merem. / ... Meggyűlölöm, / elátkozom, / lassan, szépen / barátkozom.*”

A teológus mindent megtalál ebben a versben, amit a morális, az aszketika-misztika az Úr Jézus evangéliuma alapján tanít: a keresztény a szenvedést Isten kezéből veszi, mint Jézus a Golgotán. És ha ezt teszi, előbb-utóbb életét, karakterét mélyíti, mert bűnbánatot tart, és felkészíti a halálra. „*A mélye mély, / mert mélybe vet, / készítetgi / a végemet. / ... Halál-hívó / vérem gagyog, / nem ő a rossz, / én, én vagyok.*”²⁰

Könyörgés az ittmaradókhoz

Biztosan tudja, hogy egyre gyorsabban rohan a halál felé. Ezért már előre beleéli magát azok lelkébe, akik temetik és gyászolják. „*Ha meghalok majd, mélyre ássatok / ... s nekem, szegénynek, megbocsássatok. / ... a komor szemet el nem bírom, / ... legyen az irgalom az én biróm.*”²¹

Úgy beszélget velük, mintha a gyászolók egyike lenne. Megható párbeszéd.

¹⁸ *A vad kovács* (Függelék 49. o.)

¹⁹ *Februári óda* (Függelék 50. o.)

²⁰ *Száz sor a testi szenvedésről* (Függelék 51. o.)

²¹ *Könyörgés az ittmaradókhoz* (Függelék 52. o.)

Halotti beszéd

A régi magyar irodalom rajongója halálos betegen idézi a hétszáz éves Halotti beszéd első szavait: „*Látjátok feleim....*” Abban hasonlít hozzá, hogy egyszerűségében ragadja meg az előre elképzelt, saját sírját körül álló mostani magyarokat: „*Látjátok feleim, egyszerre meghalt / és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt. / ... nincs már.*”

Mintha szó szerint mondaná: „Látjátok feleim, hogy mik vagyunk? Bizony csak por és hamu vagyunk.”

És itt is visszaköszön a keresztény tanítás: mindenki egyetlen és megismételhetetlen. Individuum ineffabile... „*Okuljatok mindannyian e példán. / Ilyen az ember. Egyedüli példány. / ... Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer. / Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.*”²²

+

Így közeledett egyre gyorsabb léptekkel a halálhoz, mely egy életen át foglalkoztatta, és lázban tartotta. Eljött az utolsó nyár. Halála előtti hónapokban már beszélni sem tudott. Gondolatait mindenkivel: orvosaival, ápolóival, látogatóival, különösen feleségével írásban adta tudtul. Most is ír, állandóan ír. Egyik füzet telik meg a másik után. Végig eszméleténél van. Tudja mikor van vasárnap, mikor milyen ünnep van.

Két hónappal halála előtt, pontosan 1936. augusztus 15-én ezt írta kórházi füzetébe: „*Nagyboldogasszony van. Vidd a virágot a kápolnába.*”

Másnap, 16-án belép szobájába a kórház lelkésze, és megkérdezi tőle: akar-e gyónni. Fejével intett: Igen! Mivel beszélni nem tudott, bűneit leírva adta át a papnak.

Kosztolányi 1885 Virágvasárnapján született. 1936. november 3-án reggel, tudván, hogy végre a halál véget vet rettenetes szenvedésének, rámosolygott fiára, feleségére, majd hirtelen száján kibuggyant a vér, és nem állt el.

„*Bejöhet a főtisztelendő úr?*” kérdezi a főorvos. Mindenki letérdel, az apácanővér imádkozik. A kórház papja megkeni testét a betegek szentségének olajával. Az orvos a haldokló óráját tartja egyik kezében, a másikban csuklóját fogja. A pulzusát figyeli. 11 óra 6 perckor elengedi kezét, és megállítja az órát. Két szemét felesége zárja le.

Élt 51 évet...

²² Halotti beszéd (Függelék 53. o.)

V. Hajnali részegség

Tanulmányomat szándékosan nem az előbbi mondatokkal kívánom befejezni. Nemcsak azért, mert véleményem szerint egy emberi sorsnak, egy nagy művész életművének méltatását nem szabad egy rettenetes, alattomos betegségnek, a szép arcvonásokat deformáló, roncsoló ráknak halálhörgésével befejezni. Hanem azért is, mert nyomatékosan szeretném, hogy Kosztolányi konverziója nem máról holnapra történt, mint Saulé a damaszkuszi úton. Itt egy folyamatról van szó. A harmincas évek elején egyre többször olvasunk tőle olyan sorokat, melyek erre utalnak.

1933-ban írta a most sorra kerülő versét. Ennek egyik versszakából még az is nyilvánvaló, hogy nyáron írta, épp azokban a hetekben, amikor szájában észrevette azt a bizonyos „gyulladást”, amelyről akkor senki nem tudhatta, hogy halálát fogja okozni. Tehát nem lenne helyes úgy beállítani Istenhez fordulását, mint a haláltól való rettegés kényszeredett megoldás-keresését. A *Hajnali részegség* is igazolni látszik azt a feltevést, hogy az előtte álló három éves golgota-járást is azért tudta ilyen méltóságáteljesen végigjárni, mert egyre jobban rendezni tudta dolgait Istennel, „a nagy ismeretlen Úrral”. És minthogy ez a költemény a szakirodalom szerint, de a költészetet szeretők véleménye szerint is Kosztolányi egyik legnagyobb alkotása, ezért úgy gondolom, helyesen járok el, ha tanulmányom záró akkordjául ezt a költeményét választom.

+

A vers címe is magára hívja a figyelmet, mert sok mindent rejt magában a mámor. Különösen, ha hajnalig tart a dorbézolás. Éppen ezért kíváncsivá teszi az embert, hogy vajon miről is fog szólni a történet? Dulakodásról? Féltékeny asszony-háborúról, ahol még a bicska is előkerül? Vagy egy minden vagyonát elvesztett, kétségbeesett ember átkozódásáról, aki addig iszik, amíg a vizesárokba zuhan? Mi minden történhetik egy emberrel, és mi mindent képes elkövetni részegen?

Az pedig még jobban fokozza az ember kíváncsiságát, hogy bár egyik versszak követi a másikat, és már közeledünk a huszadik sor felé, de még mindig nem tudunk meg semmit. Zseniális a költő abban, hogyan kell felcsigáznai a fantáziánkat.

Mert miről is van szó? Kezembe veszem a verset. A sorok közül el kezd beszélni hozzám valaki, aki úgy tesz, mintha barátok lennének, és akik régóta ismerik egymást. Már az első sor is olyan hétköznapi: „*Elmondanám ezt néked. Ha nem unná.*”. Vagyis előre kijelenti, hogy mindent töviről hegyire el fog mondani....

18 soron keresztül azzal „untat” (szándékosan!), hogy hajnal háromig írógépe előtt ült, és dolgozott: írt, írt megszállottan, ahogy szokott. Aztán, mivel álom nem jött a szemére, sétálgatott le-föl, ingben.... Hát erről valóban nehéz egy igazi „kosztolányis” verset írni.

Egyre kezd gyanúsabbá válni minden, amikor arról medítál hosszan – „*unalmasan*” –, hogy mi mindent lát a Logodi utcai lakásuk ablakánál állva a szomszédék hálószobájában. Ha nem ez lenne a költemény címe, alighanem letennénk a kötetet, mert mit érdeklí az embert, hogy egy fülledt nyári éjszakában mint alszanak „*ketreche*” zárva az emberek. Nem költői téma az ágy mellett heverő cipő, az ébresztőóra, meg a horkolás....

De végre a 47. verssortól kezdve elkezdődik az igazi Kosztolányi-téma: a csillagos ég misztikájának varázslata. (Mondhatnám azt is: „mámora”, ami a részegséggel együtt jár). „*De fön, barátom, ott fön a derűs ég, / valami tiszta, fényes nagyszerűség*”. Tökéletes a kontraszt. Itt lent a cigaretta-füstös, ködös nyomorult földi lét, de fön a ragyogó nagyszerűség, melytől megrészegül az ember. – És most már nem lehet megállítani az

emlékek özönét. Lelke felrepül a gyermekkor, az ártatlanság, a tisztaság, a szépség világába, abba a metafizikai milióbe, ahol egyszerre jelenik meg minden: ideák és ideálok, égi és földi angyalok, a szabadkai otthontól kezdve az augusztusi csillagos éjszaka mennyországáig: „Az égbolt, / egészen úgy, mint hajdanába rég volt, / mint az anyám paplanja, az a kék folt, / mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt”.

A fantázia áttör mindent! Már szétesnek a tér és idő vasbeton szerkezetei. A végtelenségben nincsenek korlátok, éppen ezért összerosódnak az évezredek: ugyanezek a csillagok „nézték Hannibál hadát / és most néznek engem, aki ide estem / és állok egy ablakba, Budapesten.” És most jól tessék figyelni, mert Kosztolányi szemünk láttára veszi elő a különös sorsának zárjába illő kulcsot, amit eddig hiába kerestünk; nemcsak mi, de a költő is: „Én nem tudom mi történt velem akkor, / de úgy rémlett egy szárny suhant felettem, / s felém hajolt az, amit eltemettem / rég, a gyerekkor.”

A teológus erre ezt mondja: ez a konverzió csodája! Mert ez az éjszaka a kegyelem órája volt. Emlékezzünk vissza mindarra, amit diákkori naplójában olvastunk: akkor még imádkozott, szentségekhez járult. Ennek emléke hajolt feléje ezen a csillagos éjszakán és ennek szárnyai suhantak felette. A kegyelemtől megittasodva, részegülten állt órák hosszat a Logodi utca ablakában, és miközben bámulta az égbolt gazdag csodáit, választ kapott a legnagyobb kérdésre: mi is az ő életének értelme? Ez a kérdés kínozza évtizedek óta.

A költő azonban nem filozófus és nem is teológus. Éppen ezért ezt a nagy metafizikai kérdést nem száraz logikai szillogizmusokkal és distinciókkal oldja meg, hanem a költészet művészetével, szemet-lelket elkápráztató vízióval. És ez a vízió nem más, mint a csillagok bái estélye.

Ez már valóban művésznek való téma. Ettől részegültek meg a gregorián ismeretlenjei, az umbriai Francescók, a firenzei Giottók, Leonardók, Michelangelok, Palestrina a polifónia princepse, a passiókat újra teremtő Bachok, a Mozartok, a Les preludes Liszt Ferencei, és a többi megszámlálhatatlan alkotóművész.

Nem tudom, mit szólnak a csillagdák szakemberei, de annyi bizonyos, hogy Kosztolányi szemében a csillagok úgy viselkednek, mint szerelmes párok, akik ma éjszaka is randevúra jönnek szebbnél szebb estélyi ruhában. Az egyiken csipkefátyol, a másikon messze kéklő pazar belépő.... „Szájatva álltam, / s a boldogságtól föl-fölkiabáltam, / az égbe bál van, minden este bál van”.

De van még valami más is! Épp az, ami mindig is ámulatba ejtette Kosztolányit: a Rend! Az univerzum nem káosz, hanem kozmosz, mert fantasztikus uralkodik benne.. Most is őrségváltás szemtanújává válik. Abban a pillanatban ugyanis, amikor az ég óriása, a bálterem hatalmas glóriása, a Nap elküldi alig látható első küldönceit, a hajnali pír sugarait, a csillagok szikrázva észrevétlen meg-meglíbegnek, tudomásul veszik, hogy vége a bálnak.

Oly pazar és emberi szavakkal szinte kifejezhetetlen élmény-beszámoló következik most, amiről csak az tud hiteles riportot írni, aki gyakran vett részt hajnalig tartó bálakon..... „künn az előcsarnok fényárban úszott, / a házigazda a lépcsőn bucsúzott, / ... mint amikor már vége a bálnak, / s a kapusok kocsikért kiabálnak.”

Az ámulatnak nincs vége, mert a selyem és bársony ruhás kacér szépségek (vagyis a csillagok) ilyenkor még mindig tartogatnak a kíváncsi közönségnek, a férfiaknak meglepetéseket: újabb színárnyalat, „melyet magára ölt egy drága, szép nő, / és rajt egy ékkő / behintve fénnel ezt a tiszta békét, / vagy tán egy angyal, aki szűzi / szép mozdulattal csillogó fejékét / hajába tüzi, / és az álomnál csendesebben / egy arra ringó / könnyűcske hinto / mélyébe lebben”.

Itt a vers minden sora újból átélte vallomást sugall. Mindössze az Üllői úti randevúk helyébe a „farsangosan lángoló Tejút”-at kell behelyettesítenünk, és máris érthető lesz a tearózsa színeit ide varázsoló hajnal „arany konfetti-zápóra”, mely jelzi, „hogy a mennynek / tündérei hajnalba hazamennek / fényes körútjain a végtelennek.”

Eddig tartott a hajnali mámor, a Tejútnak, a búcsúzó csillagoknak báli éjszakája. És ilyenkor magára marad az ember, és a külső világ csodálatából a belső világba, *önmagunkba térünk haza*. Ilyenkor vagy a nagy kiábrándulás következik, vagy a nagy katarzis.

Ez utóbbinak leszünk most szem- és fültanúi. 28 sor következik most. És rá fogunk döbbedni arra, hogy ezért a 28 sorért íródott a többi, vagyis az eddig leírt 114. Mert mindaz, amit a Logodi utca ablakánál állva eksztázisba esve átélt, csupán prelúdiuma, előjátéka volt annak a sorsszimfóniának, amit Kosztolányi nemcsak megkomponált és lekottázott, de át is élt. Ezért olyan igazi és hiteles, és ráadásul az orchestrát ő maga vezényli.

+

Mikor az írógépétől felállt, még éjszaka volt – most már virradat van. Eddig mesélt a báli éjszakáról, de most magáról kezd beszélni. Eltűnnek a gyönyörű hölgyekhez hasonlítható csillagok, és eléje mered a nagy igazság: *hát te mit kerestél itt a földön negyven éven át?! Akármi történik veled és körülötte, íme újból és egyre követelődzőbben megszólal az a kegyetlen belső hang: miért élsz? Egymást követik a vádirat pontokba szedett mondatai: „miféle ringyók rabságába estél, / mily kézirat volt fontosabb tenéked”? Jönnek a lélekbemarkoló nagy igazságok... És jönnek a halottak, jönnek az élők. És mindenki azt kérdezi, *hogy-hogy csak most tűnik szemedbe ez az estély? Mit csináltál ötven éven át?**

Nemcsak a „kegyes olvasó”, de a teológus is mélyen megrendülve olvassa a megtört, alázatosan mea kulpázó Kosztolányi vallomását: *„Szóval bevallom néked, megtörötten / földig hajoltam, s mindezt megköszöntem.”* Nem szégyenli leírni, hogy sír: *„könnyem mint morzsolom szét”*.

A katarzisznak vannak rettenetes szakadékai. A kételkedés csak lassan oldódik fel a hitben. Sőt, ahogy a költő mondja is: *„tudom, hogy nincsen mibe hinnem”*. De a hitnél van még nagyobb bizonyosság: magának a földi életnek végessége, ami miatt mégis gondolkodóba kell esnie mindannyiunknak. *„Azt is tudom, hogy el kell mennem innen”*.

Ez a mindent magával sodró igazság-orkán hozza meg a nagy szintézist: a hitnek, a tudásnak és a szívnek vallomását. Háttérben látjuk a költőt, aki alázattal földig hajoltan kijelenti, hogy szíve olyan, mint a feszített húr. A nagy katarzis dallá, szimfóniává áll össze:

„Dalolni kezdtem ekkor az azúrnak, / annak, kiről nem tudja senki, hol van, / annak, kit nem lelek se most, se holtan”, mégis kijelenti, sőt a világba beleüvölti hajnali részegségében, hogy bár nem ismeri,

„úgy érzem én, barátom, hogy a porban, / hol lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégiscsak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam.”

+

Szerényen, ezután csak arra szeretném felhívni az olvasó figyelmét, hogy ennek a konverzióknak folytatása volt a három év után végzett gyónás, melyet felmetszett torka miatt némán végzett el, bűneit papírra írva.

Gyakran megyek át a Kosztolányi téren. Minden alkalommal vele beszélgetek, amikor a parkban finom mellszobrára nézek.

Függelék

A hűgomat a bánat eljegyezte

A hűgomat a bánat eljegyezte,
és most csak ül, szelíden, csöndben ül
virágai közt, mindig egyedül.
Ő is virág. Hervadt virág a lelke.
A hűgomat a bánat eljegyezte.

Az ablakunk mellett csak vár szegény,
a szenvedés hajol szíve fölé,
s ha rózsza nyílik ki, nem az övé.

Csöndes, komoly hajfűrtje a fején
szegényesen busong – fakulva s árván –
mint holt leányé, a koporsópárnán.

És néz. Szelíden, békült, tiszta szemmel.
Zokogni nem tud és nevetni nem mer.
De, hogyha nem lát a szobába senkit,
és elmotoz, vagy ó szekrényeket nyit,
siratja bús, koszorútlan fejét,
és hogyha körülömlí a setét,
a könnye vén csipkék közt hulldogál,
s a szíve, jaj, mint megrepedt pohár –
gyémántpohár – babonásan csilingel,
mert valaki játszott e tiszta szívvel,
széttörte, s most olyan a sóhaja,
hogy néha, ha az én szobámba téved,
rémült imákat suttogok az éjnek
s nem alszom el az éjszaka.

Ő meg csak nézi, hogy a kert alatt
hogy éled újra szüntelen a nap –
bús, sárga nap – s hogy száll a lomha este.

És vár.

Mivel a bánat eljegyezte.

(A szegény kisgyermek panasza, 1910)

A bal lator

Téged dalollok: vasderekú lator,
jéggé fagyott dac, szóttalan óriás,
ki meghalál szégyen-keresztfán
s nem hajolál meg a gyáva kínnak.

Két ezredéve zúg le merész szavam,
lantom favázát megszőgezem vadul,
s vasszívvel és csontos marokkal
zord zivatart kavarak nagy öblén.

Nyílt homlokú bűn, hősi, kemény, igaz,
erényt pirító, tisztakezü gonosz –
te hallgatál kővé meredten,
míg az erény nyavalyogva koldult.

Előtted állt a pálya szabad tere:
hitért cserélni drága, derús jövőt,
egy szódra várt csak a kegyúr ott, –
s félrelökéd nyomorult jutalmát.

A jobb lator még aznap a mennybe volt,
s bizony mondom, te itten a földön is,
meg sem halál, már ott valál te,
még mielőtt letörék a térded.

S hogy néma lett az agykoponyák hegye
és az olajfát porzivatár veré,
s indult a föld s hasadt a kárpit:
két nagy, erős merevült a gyász-fán.

Egyik te voltál és a nagyobb, dicsőbb
ő volt, a véres, összeköpött zsidó,
ki néma fejjel dőlt le, büszkén,
és akihez te sosem könyörgél.

(Négy fal között, 1907)

Költő a huszadik században

Az önimádat büszke heverőjén
fekszem nyugodtan s a paplanomra sárgán
hull éji villany, nappali verőfény.
Füst és kávé között henyélek,
mivel a dolgom, végzetem csak annyi,
hogyan élek.
Csak annyit érünk, amennyit magunkba,
mit nékem a hazugság glóriája,
a munka.
Mit a csaló próféták csácsogása,
nem alkuszom én semmiféle rúttal,
se a labdákért ordító tömeggel,
se számarányokkal, se Hollywood-dal.
Tőlem locsoghat megváltó igéket
s unalmas örültségeket az ép ész,
nem az enyém a század rongy bohóca,
se a felhőkbe zörgő, bamba gépész.
Nem kell hatalmasoknak úri konca,
s a millióktól olcsó-ócska kegy.
Azt hirdetem, barátim, sok a kettő,
de több az egy.
Recsegjen a múlt s a bárgyú jövő is,
nekem magasabb kincset kell megónom.
Uralkodom tűzhányó kráterén is,
még áll a trónom.
És önmagamot önmagammal
mérem.
Szavam, ha hull, tömör aranyból
érem.
Mindegyiken képmásom, mint királyé,
s a peremén
a gögös írás:
én.

(Számadás, 1935)

Arcom a tükörben

Így senki sem sírt, ahogy én sírok most.
A téli éjbe magam siratom.
Gyertyát ide! A vajudó pityergést
hadd lássam elsápadni ajkamon.
Gyertyát! Tüzet! Sok-sok halotti lángot!
Ragyogjon az éj gyémánt-derütől,
és bámuló, üres üveg-szemével
nézzen rám a tükör.

Úszó alak, szegény árnyékbarátom,
a mély tükör titokzatos taván,
most eltemetlek, mostan elsíratlak.
Ne félj, ne félj. Ne légy oly halavány.
Hisz úgy sincs semmid. Csak pár halk szavad volt,
elszállt az is ezüstös éjeken.
Nem hallanak. Nem látnak. Nem szeretnek.
Magam se szeretem.

Tükör visszfénye voltál, álmok árnya,
hogy is, hogy is kerülhettél ide?
Fáradt kezem lassú mozdulatától
még meg se billen a tükör vize.
Beszélj, ki csókolt? Senki. Mondd, ki értett?
Mindenkinek örökre idegen,
még rám is ismeretlenül meredsz most,
bámullak hidegen.

Magamnak árnya, jaj, de megsíratlak.
Nézlek sokáig, fázva, reszketőn.
Sötét hajam te, – csokoló piros szám –
magam húzom rátok a szemfedőm.
Dacos nyakam, – kemény, fiatal vállam –
isten veled – búcsúzzunk csendesen, –
szegény karom – szegény fiatalságom –
szegény, szegény szemem.

(Mágia, 1912)

Ami itt maradt

Nem békülök meg, bármit is beszéltek.
Az ember szent. És mi marad belőle?
Ha elmegy innen, testvérek, ti búsak,
a földgömb szíve megreped-e tőle?
Ó, láttam egykor lassan távozót én,
és láttam aztán, ami itt maradt.
A nyoszolyáját, alvó nyoszolyáját
s melyből ivott, az üvegpocharat.
És láttam nyakkendőjét, lógva, árván
a szekrény ajtaján, egy laza spárgán.
És biztatóan csüngött a kalapja
könnyelmű kedvvel a fogásra csapva.
És várta őt pár cigaretta is,
melyet ezüstitárcában ott felejtett.
És várták őt aggódó, gyöngye lelkek,
a lélek, amely a csodákba hisz.
És jöttek ősök, jöttek tavaszok,
és elmaradt a kedves társaságból,
mint egy bohém és vidámszívű vándor,
aki csak a szomszédba utazott.
S egy bot maradt utána a sarokban,
mellyel sétált tavaszi délután.
Egy szó, melyet kedvvel, gyakorta ejtett,
és lehelete a bitang ruhán.

(Mágia, 1912)

Takarodó

Az élet arany trombitáján
a búcsúzó dalát fuvom.
Völgyekbe bágyad lassan, árván
bércekre zengő indulóm.

Szemem kiégett a gyönyörtől,
fáradt a szám, kezem, fülem,
és egyre lázad, égre hördül
sok vérpiros, sötét ütem.

Tüdőm se bírja. Nyomban éj lesz,
s mégis olyan vad-szenvedélyes
a vágyam, ez a korcs titán.

Könny hull reám az alkonyégből,
keserű szám is elfehérül
és vér hörög a trombitán.

(Mágia, 1912)

Gyűlölöm magamat

Hogy gyűlölöm magam! Mindig csak Én!
Változva folyton s mégis változatlan.
Tükörszobába járok. S száz alakban
másolja halvány képemet a fény.

Csak Én! Csak Én! A Végtelen egy Én!
Kié a szirtben szunnyadó szobor-más?
Arcom kacag belőle: hű – de oly más.
Kié az árnyék a falon? – Enyém.

Nem gyűlöli úgy a rab tömlőcét,
hol örökös a végtelen sötét,
s magába rogyva ordít társtalan: –
mint ahogy én utálok önmagam!

(Mágia, 1912)

Akarsz-e játszani

A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni,
akarsz-e mindig, mindig játszani,
akarsz-e együtt a sötétbe menni,
gyerekszívvvel fontosnak látszani,
nagykomolyan az asztalfőre ülni,
borból-vízből mértékkel tölteni,
gyöngyöt dobálni, semminek örülni,
sóhajtva rossz ruhákat öltetni?
Akarsz-e játszani mindent, mi élet,
havas telet és hosszú-hosszú őszt,
lehet-e némán teát inni véled,
rubin-teát és sárga páragózt?
Akarsz-e teljes, tiszta szívvel élni,
hallgatni hosszan, néha-néha félni,
hogy a körúton járkál a november,
ez utcaseprő, szegény, beteg ember,
ki fütyürész az ablakunk alatt?
Akarsz játszani kígyót, madarat,
hosszú utazást, vonatot, hajót,
karácsonyt, álmot, mindenféle jót?
Akarsz játszani boldog szeretőt,
színlelni sírást, cifra temetőt?
Akarsz-e élni, élni mindörökkön,
játékban élni, mely valóra vált?
Virágok közt feküdni lenn a földön,
s akarsz, akarsz-e játszani halált?

(Mák, 1916)

Ilona

Lenge lány,
aki szó,
holdvilág
mosolya:
ezt mondja
a neved,
Ilona,
Ilona.

Lelkembe
hallgatag
dalolom,
lallala,
dajkálom
a neved
lallázva,
Ilona.

Minthogyha
a fülem
szellőket
hallana,
sellőket,
lelkeket
lengeni,
Ilona.

Müezzin
zümmög így:
„La illah
il’ Allah”,
mint ahogy
zengem én,
Ilona,
Ilona.

Arra, hol
feltűn és
eltűn a
fény hona,
fény felé,
éj felé,
Ilona,
Ilona.

Balgatag
álmaim
elzilált
lim-loma,
távoli,
szellemi
lant-zene,
Ilona.

Ó az *i*
kelleme,
ó az *l*
dallama,
mint ódon
ballada,
úgy sóhajt,
Ilona.

Csupa *l*,
csupa *i*,
csupa *o*,
csupa *a*,
csupa tej,
csupa kéj,
csupa jaj,
Ilona.

És nekem
szín is ez,
halovány
kék-lila,
halovány
anilin,
ibolya,
Ilona.

Vigasság,
fájdalom,
nem múlik
el soha,
s balzsam is,
mennyei
lanolin,
Ilona.

Elmúló
életem
hajnala,
alkonya,
halkuló,
nem múló
hallali,
Ilona.

Lankatag
angyalok
aléló
sikolya.
Ilona,
Ilona,
Ilona,
Ilona.

(*Számadás, 1935*)

Boldog, szomorú dal

Van már kenyérem, borom is van,
van gyermekem és feleségem.
Szívem minek is szomorítsam?
Van mindig elég eleségem.
Van kertem, a kertre rogyó fák
suttogva hajolnak utamra,
és benn a dió, mogyoró, mák
terhétől öregbül a kamra.
Van egyszerű, jó takaróm is,
telefonom, úti bőröndöm,
van jó-szívű jót-akaróm is,
s nem kell kegyekért könyörögnöm.
Nem többet az egykori köd-kép,
részegje a ködnek, a könnynek,
ha néha magam köszönök még,
már sokszor előre köszönnek.
Van villanyom, izzik a villany,
tárcám van igaz színezüstből,
tollam, ceruzám vigan illan,
szájamban öreg pipa füstöl.
Fürdő van, üdíteni testem,
langy téa beteg idegemnek,
ha járok a bús Budapesten,
nem tudnak egész idegennek.
Mit eldalolok, az a bánat
könyvekbe borít nem egy orcát,
és énekes ifju fiának
vall engem a vén Magyarország.
De néha megállok az éjen,
gyötrődve, halálba hanyatlón,
úgy ásom a kincset a mélyen,
a kincset, a régít, a padlón,
mint lázbeteg, aki föleszmél,
álmát hüvelyezve, zavartan,
kezem kotorászva keresgél,
hogy jaj, valaha mit akartam.
Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.

(Kenyer és bor, 1920)

Ordítás az erdőben...

Uram, irgalmazz! Add nekem kegyed!
Elmúlt megint egy év a régi csendben!
De most fölördítok egyszerre! Negyven!
Eszembe jut minden! Hová megyek?

Hová viszel? Tán pihenek egyet?
E kőre itt! Hagyj kissé megpihennem!
Vagy mint a vásott gyermek bögni: nem! nem!
Nem akarom! De hogy? De mit tegyek?

És mentem eddig, nem gondolva, merre,
beléfogózva atyai kezembe,
de most velőm és vérem összefagy.

Amint vezetsz itt e homályos erdőn
és nem látlak, én Alkotóm! Teremtőm!
Én Rombolóm! Félek veled! Ki vagy?

(Hátrahagyott versek, 1906–1935)

Köd előttem, köd utánam

Akkor sötét volt minden ablak
és hallgatott a hegedű.
Azon a télen nem mulattak,
a lég fagyos volt, keserű,
maró, fagyos és keserű.
Isten-kívánó vágy üzött,
szemembe füst és köd csapott,
s alig szórták a csillagok
vörös tűzők.

Nagy, fekete palástba jártam
a rémriasztó éjszakán.
Nyomomban a köd-tarka árnyban
riadva koppant a magány,
decemberi, hideg magány.
Bámultak a bezárt kapuk,
az ablakon lidérc gyanánt
cikázott a kék csájaláng
és kialudt.

A szél ijesztve vihorászott,
füttyültek a víg jégmanók,
köd-lányok jártak fürge táncot,
csupán az égbolt hallgatott.
Sötéten, árván hallgatott.
Lenn vártak éhes emberek,
mikor jön el az új csoda,
s a fagytól az út vándora
megdermedett.

S jött ködpalástban a köd-isten,
egy csúf kis fát tűzött elé,
szakállal lógott kúsza tincsben,
s eléje hemperedtem én,
eléje gémberedtem én.
Kék ajkam bús imára nyílt,
és surranó árnyak között
imádtam az örök ködöt
s a sírt, a sírt.

Én felzokogtam, felnevettem,
kitárult a ködös titok:
ott voltak a fán kusza rendben
az elkopott arany diók,
a bús, üres ezüst diók,
színes gyetyák tüzes bele,
rút sárga lánc, kigyófarok,
mind oly kopott, olyan balog.
És fekete.

Piros papír-ördög vigyorgott,
didergett a gallyon a dér,
s hörögve sírtam összeomlott,
halványuló fény-álmamér,
elsápadó fény-álmamér.
Hiába kértem istenem,
miért az átkozó kacaj,
szivem hült vér volt, csupa jaj
és förtelem.

Az ördög rámöltötte nyelvét,
s röhögve mondta: este lett,
örökre este – s szörnyü emlék –
meghaltak mind az istenek,
a fénykoszorús istenek.
Fáztam. Azt hittem, álmodom.
És eltemettem önmagam
egy fekete, csillagtalan
karácsonyon...

(Mágia, 1912)

A csillagokhoz

1

Ó, csillagok, ma újra felkelétek,
s lángokban áll az égi palota,
de én remegve nézek csak felétek.

Ti vagytok a fény, én a föld pora,
ti lángokat sugárzotok örökre,
de én megyek, szép csillagok, tova.

Az ismeretlen mélységekbe dölve,
meredten alszom, mint fehér halott,
míg szikratengert ontotok a földre.

Ha majd siromba csöndbe porladok...
Ó csillagok, sugárzó csillagok.

2

Ti voltatok rajongó vágyaim csak!
Kitártam a szívem elébetek,
mindég imádtam azt, mi fény, mi csillag.

Bús éjszakáimon, már mint gyerek,
vágyó reménységgel rátok mosolygtam,
s ti lánglobogva integettetek.

Később, a rózsatermő ifjukorban
perzselve lángolt ajkamon a csók,
de én siettem a magasba zordan,

és értetek ma is élek-halok...
ó, csillagok, szépséges csillagok.

3

Aranyugáros örvénytekbe döltem,
s az égre nézett könnyező szemem,
amíg a többi turkált lenn a földben.

Bukásaimba volt a győzelem,
fénycsókokon lett részeg mámoros szám,
ti jártatok a bús uton velem.

Hogy nem hajolt szívem szerelme hozzám,
ti drága szóval vigasztaltatok,
s gyémántsugárba fürdött könnyes orcám.

S rátok bíztam hatalmas vágyam ott...
Ó, csillagok, vezérlő csillagok.

4

De menni kell... Ez érzelemviharban
vegyétek, íme, végső búcsumat!
Elválok a világtól félve, halkán.

Foszlástokon a mindenség mulat,
s reá recsegve zörren ősi sarka,
én eltűnök, mint gyenge szélfuvat.

A ti haláltok oly szép, tünde, tarka:
meking a föld, ledől a szikla-fok,
és ünnepi gyásztűz lobog kavargva.

Én szótlánul siromba roskadok...
Ó csillagok, hatalmas csillagok!

5

Ó, hogyha rátok lelkeket kötözném,
s száguldanék rohanva véletek,
a végtelen síkján, mint ifju, bős mén.

Aranyzilánkotokkal reszketeg,
vészes rohammal szállnék, mit sem óva,
a törpülő árnyékvilág felett.

S ha jönne végre a halálos óra,
együtt forognánk vészesen, balog,
s lehullanék én is, a fény hozója.

S ti hirdetnétek, társatok halott...
Testvéreim, száguldó csillagok!

(Négy fal között, 1907)

Diákkoromban, vékony kis legényke

Diákkoromban, vékony kis legényke,
fölnéztem a didergő csillagokra,
mik fázva égtek fönn a téli éjbe.

Lengett nyakkendőm könnyü-furcsa csokra,
s én csak rohantam, sápatag-fehéren,
vásott köpenyben, éhesen rajongva.

Jaj, elbeszélni nem tudtam, mi nékem –
oly ájuló-mély bűvöletbe estem –
a csillagfény a bús, kopott vidéken.

Most járok itten, tiszta, téli esten,
prémes bundába és megváltozottan –
dús vacsora ízével, Budapesten.

Még most is ég a csillag, ahogy ottan,
arany-tüzekkel ékszeres az égbolt,
csak én nem égek már, ki úgy lobogtam.

Álmos szemem keresi fönn a rég-volt
csodákat, és oly búsán mondja szívem,
hogy nékem már a csillag is sötét folt.

Vak vágyam mégis fölfelé feszítem,
a kis diákdalt újra sírva zengem,
s kihúnyt arcom fölmutatom szelíden.

Ó csillagok, ismertek-e még engem?

(A bús férfi panasza, 1924)

Fohász csillagtalan éjjel

„Nézd, istenem, milyen magam vagyok,
mily egyedül e roppant földgolyón.
Úgy járok itt, mint az eltévedett,
sorsom szemétdombján kiáltozom.
Nézd ajkamat, mily hervatag szegény,
hisz benne senki sem találja sorsát.
Micsoda gúnyfolt üres arcomon
e ragadozó, gazdátlan pirosság.
A végzetek piros pecsétje ez
és értelmetlen disszonancia,
mely csak beszél és szótlánul eszik,
és nem lehet senkit csókolnia.
Kiáltó szájamba pecek feszül,
szaladó lábamat köti hurok,
tele vagyok a fájdalom vizével,
mely szemem résén lassan kicsurog.

Mit ér e kéz, mely álmatlan kotor,
e törzs, amely magába rogy le folyvást,
e megcsúfolt arc hierogliffe,
ha nem találja a végső megoldást?
Mit szemeim, a gyönyör gödrei,
mit a fejem, ez ólmos nehezék,
ha cepelem émelygő testemet,
mint szabadult rab régi szégyenét?
Mit ér, mit ér a szászszor becstelen, mondd,
mit a szívem, ha a verése kín?
S csak öntözöm a rosszság rózsáit,
bűnöm bimbóit, sajgó sebeim.
Mit ér karom, ha többet nem ölel,
csak dolgozom vele és áldozok,
mit érek én, mit az egész világ?...”

Ezt mondta csöndesen az átkozott.

(Mágia, 1912)

Én mindig temetek

Én mindig temetek.
Temetem a tegnapiamat,
s azt, ami most van, a fénykarikát, mi
táncol a tollamon, míg szívem szavára
eleven lehemmel lélekzem e verset.
Temetem a jót, a rosszat, örökké,
régi ruháimat, régi világomat,
fiam játékait, pólyáját, mit a moly
rág a padlás zugán, elhangzott szavakat,
élőket, holtakat,
vissza sose térő, még élő lázakat,
mindent, ami rohan, illan körülöttem.
Annyi bánatom van, amennyi örömem.
Annyi halottam van, ahány pillanatom.
Kertemben nyílnak, hervadnak a rózsák.
Én mindig temetek.

(Hátrahagyott versek, 1906–1935)

Halottak

Volt emberek.
Ha nincsenek is, vannak még. Csodák.
Nem téve semmit, nem akarva semmit,
hatnak tovább.
Futók között titokzatos megállók.
A mély sötét vizekbe néma, lassú
hálók.
Képek,
már megmeredtek és örökre
szépek.
Nem-élők,
mindent felejtő, mindent porba ejtő
henyélők,
kiknek kezéből a haraszt alatt
lassan kihullt a dús tapasztalat.
Nem tudja itt Newton az egyszeregyet,
fejére tompa éjszaka borul,
Kleopatra a csókokat feledte,
és Shakespeare elfelejtett angolul.
Nem ismeri meg itt anya a lányát,
sem a tudós ezer bogos talányát.
Ábrándok ők, kiket valóra bűvöl
az áhitat, az ima és a csók.
Idézetek egy régi-régi műből,
kilobbant sejtsomók.

(Számadás, 1935)

A vad kovács

A vad kovács, a szenvedés
sötét pöröllyel döngöl engem,
szikrázva visszanézek és
kormos dalát óvéle zengem.
Beh jó nekem, hogy nem kell élni,
csak az üllőre ráalélni,
engedni szépen, mit se tenni,
csak fájni így és várni, lenni.
Verj, vad kovács, világfutóvá,
érzésteleenné és meredtté,
tökéletessé és tudóvá,
kemény, fájdalmas műremekké.

(Számadás, 1935)

Februári óda

Jaj, mily gödörbe buktat e február,
mily mély homályba? Csillagaim hunyó
világa hamvad. Földre ver le
szörnyű betegség.

Sorsom, mely eddig tétova ködbe bújít
egyszerre itt van, szőnyeges és meleg
szobámba sétál, mint a farkas,
rám viczorogva.

Ijedve futnék, ámde hová lehet?
Nincsen menekvés, zörgetek esztelen,
kemény kilincsen és vasajtón
koppan a szándék.

Csupán te állsz itt, kedvesem, árny
gyanánt,
távolba mosva, sápatag és merőn,
már mint az özvegy, kit halott férj
hűtlenül elhagy.

Még sincs üres szó ajkadon és hazug
vigaszt se súgsz te. Mint a csodálatos
józan való vagy és a hűség
s mint a halál nagy.

El is felejttem a szanatórium
pálmáit és a téli-sötét delet,
s a mélyből a fényes magasba
fölkibálok.

Jó volt tevéled járni a sárgolyó
üröm-vidékét, a keserű mezőt,
ó, boldogságom édesanyja,
társam a rosszban.

Én nem szerettem önmagamat soha.
De te szerettél. Egyszerű és igaz
jóságod oly gyors, lángoló volt,
hogy utolértél.

Ha fújt a szél, még át se cikázhatott
a gondolat, hogy „meghülök”, amikor
önzése is előzve: „meghúlsz”,
már te kimondtad.

Lásd, így dicsérlek szakszerű, tárgyias,
pontos szavakkal, úgy, ahogy illet ez,
mert köznapi voltál te mindég,
mint a verőfény.

Kések között, a végzet a vállamon,
téged dalolok, még nyomoréku is,
száj nélkül is, szájamba sebbel,
emberi nagyság.

(Számadás, 1935)

Száz sor a testi szenvedésről

Együgyű dal
az én dalom,
ő fűjja ezt:
a fájdalom.

Azt fűjja: jaj,
azt súgja: fáj,
a fej, a fog,
a szív, a száj.

Metsz, mint a kés,
szúr, mint a tű,
oly iszonyú,
oly egyszerű.

Csöpp cérnahang,
nyápic zene,
de mintha ég-
föld zengene.

Sír, mint a víz
rí, mint a tűz,
trilláz, sziszeg
és csengetyűz.

Azt hirdeti,
hogy ő is él,
és kornyikál,
és gögicsél.

Nő és dagad,
ha csenevész,
s apad, tűnik,
sosem enyész.

Most gőztülök,
éppúgy sivít,
most csak csipog,
mint csitri sip.

Nem hagyja el,
bármit teszel,
vág, kalapál,
fúr, vés, reszel.

Bömböl, huhog,
dörög, recseg,
folyton beszél,
loczog, fecseg.

Alig virrad,
már belekezd,
és hajnalig
nem unja ezt.

Nem unja el,
én sem unom,
megyek sötét,
nem-járt uton.

Ki ő, mi ő,
nem ismerem,
szólítani
nem is merem.

Nem feketem,
nem alhatom.
Mást mit tegyek?
Hát hallgatom.

Az életem
lejtős felén
így mulatunk
mi, ő meg én.

Állok veled,
hanyatt esem,
forogat tovább
vad-rémesen.

Meggyűlölöm,
elátkozom,
lassan, szépen
barátkozom.

Nem tördelem
a két kezem,
hogy mit jelent,
nem kérdezem.

Nem kérdezem,
mi végre kell,
csak figyelem,
csak érdekel.

Nótája csúf,
de nem sekély,
bár bamba is,
a mélye mély.

A mélye mély,
mert mélybe vet,
készítgeti
a végemet.

Ép testemet
vetközteti,
hiába van,
nem kell neki.

Rohan, cikáz
az idegen,
bőszen betör,
s nem idegen.

Már várom is,
mihelyt kiállt,
ő benne most
lelkem kiált.

Halál-hívó
vérem gagyog,
nem ő a rossz,
én, én vagyok.

(Számadás, 1935)

Könyörgés az ittmaradókhoz

Ha meghalok majd, mélyre ássatok
gyarló valómban meg ne lássatok,
ködként inogjon eltűnt társatok,
s nekem, szegénynek, megbocsássatok.

Ne nézzétek karomat-térdemet,
csak szándokom és ne az érdemet,
mi vérzik és fáj most mellem megett,
azon lehet akkor megmérnetek.

Önváddal és mérgekkel olykoron
vertem magam füstös-boros toron,
mindig a kín volt ólmos ostorom,
mindig magány a mély monostorom.

Vétkeztem itt s vétkeztek ellenem,
bár senki úgy, mint lázadt szellemem,
az sarkantyúzott szünös-szüntelen,
s ezért vagyok én bünös-büntelen.

De a komor szemet el nem birom,
örök gyehenna lesz attól sirom,
nézd, fél a lelkem, mint hulló szirom,
legyen az irgalom az én biróm.

Azzal, mi biztos és szilárd-igaz,
holtomban új halálba taszítasz,
aki halandó, folyvást botlik az,
számomra csak a kétes a vigasz.

A kancsal emlék szépítsen tovább,
mint hold, mely a felhőkön oson át,
s széthordva megbocsátó mosolyát,
ezüstté bűvöl minden pocsolyát.

(Számadás, 1935)

Halotti beszéd

Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szivünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt
a kincstár.

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma-két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.

Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész
kővé meredve,
mint egy ereklye,
s rá ékírással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.

Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt
s szólt ajka, melyet mostan lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék”,
vagy bort ivott és boldogan meredt a
kezében égő, olcsó cigaretta
füstjére és futott, telefonált,
és szötte álmát, mint színes fonált:
a homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újólág megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyü mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.

(Számadás, 1935)

Hajnali részegség

Elmondanám ezt néked. Ha nem unnád.
Múlt éjszaka – háromkor – abbahagytam
a munkát.

Le is feküdtem. Ám a gép az agyban
zörgött tovább, kattogva-zúgva nagyban,
csak forgolódtam dühösen az ágyon,
nem jött az álom.

Hívtam pedig, így és úgy, balga szókkal,
százig olvasva s mérges altatókkal.
Az, amit írtam, lázasan meredt rám.
Izgatta szívem negyven cigarettám.
Meg más egyéb is. A fekete. Minden.
Hát fölkelek, nem bánom az egészet,
sétálgatok szobámba, le-föl, ingben,
köröttem a családi fészek,
a szájakon lágy, álombeli mézek,
s amint botorkálok itt, mint a részeg,
az ablakon kinézek.

Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?

Te ismered a házam,
s ha emlékezni tudsz a
hálószobámra, azt is tudhatod,
milyen szegényes, elhagyott
ilyenkor innen a Logodi-utca,
ahol lakom.
Tárt otthonokba látsz az ablakon.

Az emberek feldöntve és vakon,
vízszintesen fekszenek,
s megforduló szemük kacsintva néz szét
kődébe csalfán csillogó eszüknek,
mert a mindennapos agyvérsszegénység
borult reájuk.

Mellettük a cipőjük, a ruhájuk,
s ők a szobába zárva, mint dobozba,
melyet ébren szépítnek álmodozva,
de – mondhatom – ha így reá meredhetsz,
minden lakás olyan, akár a ketrec.
Egy keltőóra átketyeg a csendből,
sántítva baktat, nyomban felcsörömpöl,
és az alvóra szól a
harsány riasztó: „ébredj a valóra”.

A ház is alszik, holtan és bután,
mint majd száz év után,

ha összeomlik, gyom virít alóla,
s nem sejtí senki róla,
hogy otthonunk volt-e vagy állat óla.

De fön, barátom, ott fön a derús ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszketve és szilárdul, mint a hűség.
Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanában rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
s a csillagok
lélekző lelke csöndesen ragyog
a langyos őszi
éjjelbe, mely a hideget előzi,
kimondhatatlan messze s odaát,
ők akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ide estem
és állok egy ablakba, Budapesten.

Én nem tudom, mi történt vélem akkor,
de úgy rémlett, egy szárny suhant felettem,
s felém hajolt az, amit eltemettem
rég, a gyerekkor.

Olyan sokáig
bámultam az égbolt gazdag csodáit,
hogy már pirkadt is keleten, s a szélben
a csillagok szikrázva, észrevétlen
meg-meglíbegtek, és távolba roppant
fénycsóva lobbant,
egy mennyei kastély kapuja tárult,
körötte láng gyúlt,
valami rebbent,
oszolni kezdett a vendégsereg fent,
a hajnali homály mély
árnyékai közé lengett a báléj,
kűnn az előcsarnok fényárban úszott,
a házigazda a lépcsőn bucsúzott,
előkelő úr, az ég óriása,
a bálterem hatalmas glóriása,
s mozgás, riadt csilingelés, csodás,
halk női suttogás,
mint amikor már vége van a bálnak,
s a kapusok kocsikért kiabálnak.

Egy csipkefátyol
látszott, amint a távol
homályból
gyémántosan aláfolly,
egy messze kéklő,
pazar belépő,
melyet magára ölt egy drága, szép nő,
és rajt egy ékkő
behintve fénnel ezt a tiszta békét,
a halovány és túlvilági kékét,
vagy tán egy angyal, aki szűzi
szép mozdulattal csillogó fejékét
hajába tűzi,
és az álomnál csendesebben
egy arra ringó
könnyűcske hintó
mélyébe lebben,
s tovább robog kacér mosollyal ebben,
aztán amíg vad paripái futnak
a farsangosan lángoló Tejutnak,
arany konfetti-záporába sok száz
batár között, patkójuk fölsziporkáz.

Szájtátva álltam,
s a boldogságtól föl-fölkiabáltam,
az égbe bál van, minden este bál van,
és most világolt föl értelme ennek
a régi, nagy titoknak, hogy a mennynek
tündérei hajnalba hazamennek
fényes körútjain a végtelennek.

Virradtig
maradtam így és csak bámultam addig.
Egyszerre szóltam: hát te mit kerestél
ezen a földön, mily kopott regéket,
miféle ringyók rabságába estél,
mily kézirat volt fontosabb tenéked,
hogy annyi nyár múlt, annyi sok deres tél
és annyi rest éj,
s csak most tűnik szemedbe ez az estély?

Ötven,
jaj, ötven éve – szívem visszadöbben –
halottjaim is itt-ott egyre többen –
már ötven éve tündököl fölöttem
ez a sok élő, fényes égi szomszéd,
ki látja, hogy könnyem mint morzsolom
szét.
Szóval bevallom néked, megtörötten
földig hajoltam, s mindezt megköszöntem.

Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem,
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
de pattanó szívem feszítve húrnak
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van,
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

(Számadás, 1935)